

1600

1800

1900

De canon in het primair onderwijs

Canon uitwerking van vensters + relatie met diverse vakken

SLO • nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling

De canon in het primair onderwijs

Mei 2009

slo

nationaal
expertisecentrum
leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

© 2009 Stichting leerplanontwikkeling (SLO), Enschede

Alle rechten voorbehouden. Mits de bron wordt vermeld is het toegestaan om zonder voorafgaande toestemming van de uitgever deze uitgave geheel of gedeeltelijk te kopiëren dan wel op andere wijze te verveelvoudigen.

Auteurs: Theo Beker, Cees van der Kooij, Martien de Boer, Jan Greven, Mariëtte Hoogeveen, Harry Paus, Inge Roozen, Stéfanie van Tuinen

Redactie: Albert van der Kaap

Eindredactie: Tiddo Ekens

In samenwerking met: Entoen.nu

In opdracht van: Ministerie van OCW.

Besteladres:

SLO

Secretariaat Primair Onderwijs

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 664

Internet: www.slo.nl

E-mail: primaironderwijs@slo.nl

AN: 1.4743.204

Inhoud

1.	Inleiding	5
2.	De canon in de vakken	9
3.	De canon en geschiedenis	11
3.1	Inleiding	11
3.2	Kerdoelen Geschiedenis	11
3.3	De tijdvakken	12
3.4	De tijdvakken en de canonvensters	14
3.5	Schema met toelichting bij de kenmerkende aspecten en de canonvensters	15
3.6	Leerstofordeningen in het primair onderwijs	25
3.7	Een longitudinale opbouw van het geschiedenisonderwijs	25
4.	De canon en het vak Nederlands	27
4.1	Inleiding	27
4.2	Welke canonvensters kunnen een rol spelen bij Nederlands?	27
4.3	Vier raakvlakken tussen het vak Nederlands en de canon	27
4.4	Overzicht van mogelijke thema's binnen het vak Nederlands per venster	30
5.	De canon en het vak aardrijkskunde	31
5.1	Inleiding	31
5.2	De relatie tussen aardrijkskunde en de canon	31
5.3	Schematisch overzicht van aardrijkskunde en de canon	33
6.	De canon en cultuureducatie	37
6.1	Inleiding	37
6.2	Cultuureducatie	37
6.3	De relatie tussen de canon en kunst- en cultuureducatie	38
6.4	Overzicht van mogelijke thema's binnen de kunstvakken per venster	40
	Bronnen	43

1. Inleiding

De toenmalige minister van OCW Van der Hoeven stelde in 2005 de Commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon in met de opdracht een historische en culturele canon van Nederland te ontwerpen. De commissie gaat ook wel door het leven als de Commissie Van Oostrom, genoemd naar de voorzitter Frits van Oostrom. Na een jaar werken kwam de commissie in het najaar van 2006 met het rapport *Entoen.nu. de canon van Nederland (deel A en B)*. Daarin werd een voorstel voor een canon van Nederland gedaan in de vorm van vijftig onderwerpen, door de commissie 'vensters' genoemd. Het rapport heeft een toepasselijk openingscitaat uit *Spreuken*: Waar het visioen ontbreekt, verwildert het volk.

De inhoud van de canon wordt gepresenteerd als 'vanzelfsprekende bagage' en als een 'inspirerend fundament', waaraan vanaf het basisonderwijs gewerkt moet worden. Nadrukkelijk stelt de commissie dat het niet gaat om een nieuw schoolvak, curriculum of methode. Een ieder werd uitgenodigd om op het canonvoorstel te reageren en die reacties zijn verwerkt in het rapport *Entoen.nu en verder. De canon van Nederland (deel C)*. De commissie heeft maar één fundamentele wijziging aangebracht in de rij van vijftig vensters: het canonvenster *Boekdrukkunst, revolutie in reproductie* is ingeruild voor het canonvenster *Christiaan Huygens. Wetenschap in de Gouden Eeuw*.

Het eindresultaat, de canon van Nederland, werd in de zomer van 2007 aangeboden aan minister Plasterk. De canon valt in vruchtbare aarde en vindt navolging in de vorm van lokale en regionale historische canons, zoals de Haagse canon, de Leidse canon, de Tielse canon en de Canon van Noord-Nederland. Voor de ontwikkeling van historisch besef - door het leren ontdekken van het verleden in het heden - kan de lokale en regionale (school)omgeving een positieve bijdrage leveren. Via een lokale of regionale canon kunnen die onderwerpen benadrukt worden die de beleving van de geschiedenis in de eigen omgeving mogelijk maken. Vanzelfsprekend is de inhoud van dergelijke canons niet in dit product uitgewerkt. Van groot belang is wel dat, in de schoolpraktijk, steeds de samenhang tussen de Canon van Nederland en de lokale en regionale canons tot uitdrukking komt.

Aan de canon wordt aandacht besteed in de kerndoelen voor het domein *oriëntatie op jezelf en de wereld* (basisonderwijs) en het leergebied mens en maatschappij (voortgezet onderwijs). Aan de bestaande kerndoelen 52 basisonderwijs en 37 voortgezet onderwijs, waarin de tien tijdvakken staan opgesomd, zal de volgende volzin worden toegevoegd: "De vensters van de canon van Nederland dienen als uitgangspunt ter illustratie van de tijdvakken".

De keuze voor het domein *oriëntatie op jezelf en de wereld* en het leergebied mens en maatschappij is een logische, het gaat tenslotte om een cultuurhistorische canon. Veel canonvensters kennen naast een historische dimensie ook andere dimensies. In het rapport *Entoen.nu en verder. De canon van Nederland (deel C)* zegt de commissie ook expliciet dat de canon een deel van de leerstof is dat aan de orde zou moeten komen bij schoolvakken als geschiedenis, aardrijkskunde, Nederlands, kunstvakken, maatschappijleer en levensbeschouwelijke vakken. Sterker nog, dat de canon meerdere vakken bedient is volgens de commissie wezenlijk voor het vakoverstijgend concept.

Zo ligt het bijvoorbeeld voor de hand om een aantal vensters vanuit een hedendaags geografisch perspectief aan de orde te stellen bij het vak aardrijkskunde, zoals de Limes, de Hanze, de Beemster, de grachtengordel, de Atlas major van Blaeu, de buitenhuizen, de eerste

spoorlijn, de watersnood, de haven van Rotterdam en de gasbel. Bij Nederlands kunnen onderwerpen als Karel de Grote, hebban olla vogala, Floris V, Willem van Oranje, de Statenbijbel, Max Havelaar, de Tweede Wereldoorlog, Anne Frank, De Stijl, de televisie, Annie M.G. Schmidt. en Suriname en de Nederlandse Antillen vanuit een taal- of letterkundig perspectief aan de orde gesteld worden. Canonvensters als Rembrandt, Vincent van Gogh en De Stijl vragen om aandacht bij de kunstvakken. Bij levensbeschouwing kunnen vensters als hunebedden, Willibrord, Erasmus, de Beeldenstorm, de Statenbijbel en veelkleurig Nederland aan de orde komen. Het vak economie kan aandacht besteden aan Willem I, de televisie, de haven van Rotterdam en de gasbel. En ligt het niet voor de hand dat natuurkunde aandacht besteedt aan Christiaan Huygens en Eise Eisinga?

Bij een aantal vensters ligt het voor de hand daaraan bij verschillende vakken aandacht te besteden.

In het eerder genoemde rapport pleit de Commissie Van Oostrom ervoor om zichtbaar te maken hoe de vijftig vensters van de canon in de tien tijdvakken passen. Zij geeft daartoe zelf al een voorzet door te stellen dat de vensters dienst kunnen doen als concretisering van een belangrijk aantal van de kenmerkende aspecten.

Het voorliggende leerplankundige instrument maakt inzichtelijk waar de canon een plaats kan krijgen bij verschillende vakken in primair onderwijs en onderbouw VO. Voor de vakken geschiedenis, aardrijkskunde, Nederlands en cultuureducatie wordt de relatie van de canon met het betreffende vak beschreven.

Daarmee wordt ook duidelijk dat veel van de canonvensters nu al een plaats hebben in het onderwijs. Denk bijvoorbeeld aan de slavernij, de crisisjaren, en de Eerste en Tweede Wereldoorlog. Maar ook wordt duidelijk dat een aantal vensters redelijk nieuw is voor het onderwijs, zoals Eise Eisinga, Spinoza, Erasmus en hebban olla vogala.

Dit leerplankundige instrument is in de eerste plaats bedoeld voor degenen die een beeld willen krijgen van de verschillende canonvensters en bovenal hoe de canonvensters zich verhouden tot de diverse vakken (en leerplannen) in primair onderwijs en onderbouw VO. Daarbij wordt op de eerste plaats gedacht aan intermediairen als auteurs en uitgevers, toetsontwikkelaars, leerplanontwikkelaars en opleiders. Zij kunnen het instrument gebruiken om concretere uitwerkingen, materialen, toetsen, en cursussen bij de canon te maken en/of te geven. Maar daarnaast kan dit instrument door leraren worden gebruikt, bijvoorbeeld als checklist voor de gebruikte methode.

Leeswijzer

In hoofdstuk 2 wordt de canon gepresenteerd en wordt aangegeven welke vakken in eerste instantie verantwoordelijk zijn voor welke canonvensters.

In hoofdstuk 3 staan de canon en de geschiedenis centraal. De recente historie van het vak geschiedenis wordt belicht en apart wordt ingegaan op de huidige kerndoelen. In het hedendaagse geschiedenisonderwijs zijn de tien tijdvakken leidend, zoals gepresenteerd door de Commissie De Rooij. In paragraaf 3.3 wordt daar nader op ingegaan, maar bovenal wordt daarin de verbinding gelegd tussen de tijdvakken en de canon.

De canonvensters krijgen een plaats in de tien tijdvakken, waardoor deze geïntegreerd worden in het leerplan geschiedenis. Als afsluiting van dit hoofdstuk is een schema opgenomen waarin de tien tijdvakken met kenmerkende aspecten worden gerelateerd aan de canonvensters.

Hoofdstuk 4 belicht de relatie tussen het vak Nederlands en de canon. De canonvensters die een rol spelen bij het vak Nederlands worden beschreven, evenals de raakvlakken tussen het

vak Nederlands en de canon. Tot slot wordt een schematisch overzicht gegeven van mogelijke thema's die vanuit Nederlands bij de diverse vensters aan de orde kunnen komen.

De relatie tussen aardrijkskunde en de canon is beschreven in hoofdstuk 5. Dit hoofdstuk verbindt de geografische canonvensters met de kernen, dimensies, schaalniveaus en thema's die bij aardrijkskunde aan de orde komen. Dit wordt in de laatste paragraaf van het hoofdstuk schematisch gepresenteerd.

Tot slot staat de relatie tussen cultuureducatie en de canon in hoofdstuk 6 centraal. Er wordt ingegaan op de eigenheid van de leergebieden kunstzinnige oriëntatie (primair onderwijs) en Kunst en Cultuur (onderbouw VO) en er is aandacht voor de kerndoelen van deze leergebieden. De relatie tussen cultuureducatie en de canon wordt beschreven en er wordt een overzicht gepresenteerd van de vensters die vanuit deze leergebieden vooral belicht kunnen worden.

2. De canon in de vakken

De canon van Nederland is een cultuurhistorische canon. Dat betekent dat de canon de verantwoordelijkheid is voor het hele Nederlandse onderwijs. Vanuit diverse vakken kan invulling worden gegeven aan de canon. Bij een groot aantal canonvensters ligt het voor de hand dat deze in eerste instantie aan de orde komen bij geschiedenis; bij een kleiner aantal canonvensters ligt het primaat eerder bij een ander vak. Bij sommige canonvensters ligt het ook zeer voor de hand dat diverse vakken er aandacht aan zullen besteden. Deze keuzes zijn hieronder in een schema weergegeven.

Canonvenster	geschiedenis	aardrijkskunde	Nederlands	natuurkunde	economie	kunst	levens- beschouwing
Hunebedden	x						x
De Romeinse Limes	x	x					
Willibrord	x						x
Karel de Grote	x		x				
Hebban olla vogala			x				
Floris V	x		x				
De Hanze	x	x					
Erasmus	x		x				x
Karel V	x						
Beeldenstorm	x						x
Willem van Oranje	x		x				
De Republiek	x						
VOC	x						
De Beemster		x					
Grachtengordel	x	x					
Hugo de Groot	x						
Statenbijbel			x				x
Rembrandt	x					x	
Atlas Major van Blaeu	x	x					
Michiel de Ruyter	x						
Christiaan Huygens	x			x			
Spinoza	x						
Slavernij	x						
Buitenhuisen	x	x				x	
Eise Eisinga	x			x			
De patriotten	x						

Canonvenster	geschiedenis	aardrijkskunde	Nederlands	natuurkunde	economie	kunst	levens- beschouwing
Napoleon Bonaparte	x						
Willem I	x				x		
De eerste spoorlijn	x	x					
Grondwet 1848	x						
Max Havelaar	x		x				
Verzet tegen kinderarbeid	x						
Van Gogh						x	
Aletta Jacobs	x						
De eerste Wereldoorlog	x						
De Stijl			x			x	
De crisisjaren	x				x		
De Tweede Wereldoorlog	x		x				
Anne Frank	x		x				
Indonesië	x						
Willem Drees	x						
De watersnood		x					
Televisie	x		x		x		
Haven van Rotterdam		x					
Annie M.G. Schmidt			x			x	
Suriname en de Ned. Antillen	x		x			x	
Srebrenica	x						
Veelkleurig Nederland	x						x
Gasbel		x			x		
Europa	x	x			x		

3. De canon en geschiedenis

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk over de canon en geschiedenis wordt eerst ingegaan op de recente historie van het vak, inclusief ontwikkeling in kerndoelen (paragraaf 3.2) en Commissie De Rooij (en de tien tijdvakken). Dit komt in paragraaf 3.3 aan de orde. Vervolgens wordt in paragraaf 3.4 de relatie gelegd tussen de tijdvakken en de canon. De canonvensters dienen als uitgangspunt ter illustratie voor de tien tijdvakken waardoor deze geïntegreerd kunnen worden in het leerplan geschiedenis. Deze paragraaf sluit af met een schematisch overzicht van de tien tijdvakken met (toelichting van de) kenmerkende aspecten die gerelateerd worden aan de (toelichting van de) canonvensters. Tot slot wordt nog ingegaan op de leerstofordeningen in het primair onderwijs en op de longitudinale opbouw voor het geschiedenisonderwijs.

3.2 Kerndoelen Geschiedenis

Door de overheid vastgestelde kerndoelen geven de kern van het geschiedenisonderwijs aan. Het begrip 'kerndoelen' is gedefinieerd als: *Kerndoelen zijn streefdoelen van wat leerlingen moeten kennen en kunnen aan het einde van de basisschool.*

De kerndoelen van 1998 voor geschiedenis bestaan onder andere uit een opsomming van belangrijke hedendaagse en historische gebeurtenissen, verschijnselen, ontwikkelingen en personen:

- Familie- en omgevingsgeschiedenis.
- Nomadische samenlevingen in de prehistorie in West-Europa.
- Agrarische samenlevingen in de prehistorie in West-Europa.
- De Romeinse invloed in Nederland.
- De middeleeuwse samenleving in West-Europa.
- Ontwikkelingen in de Europese cultuur vanaf de late Middeleeuwen: ontwikkeling van steden en handel, ontdekkingen op het gebied van wetenschap en techniek, Europese expansie, kolonialisme, reformatie.
- De Tachtigjarige Oorlog: het ontstaan van de Nederlandse staat, de Nederlandse Gouden Eeuw, de Franse revolutie.
- Industriële samenlevingen.
- De crisisjaren in Nederland en de Tweede Wereldoorlog.
- De naoorlogse samenleving, waaronder in elk geval de ontwikkeling van de welvaartsstaat.
- Hedendaagse Europese en mondiale verhoudingen, waaronder in elk geval: de ontwikkeling van multiculturele samenlevingen na 1945, de Europese Unie, veranderingen in Oost-Europa.

In principe worden de kerndoelen om de vijf jaar geëvalueerd en herzien. Na 1998 duurt de discussie echter langer.

Niet in 2003 maar drie jaar later verschijnt *Kerndoelen 2006*:

- De leerlingen leren gebruik te maken van eenvoudige historische bronnen en ze leren aanduidingen van tijd en tijdsindeling te hanteren.
- De leerlingen leren over de kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken: jagers en boeren, Grieken en Romeinen, monniken en ridders, steden en staten, ontdekkers en hervormers, regenten en vorsten, pruiken en revoluties, burgers en stoommachines, wereldoorlogen en Holocaust, televisie en computer.
- De leerlingen leren over de belangrijkste historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis.

De verklaring voor het grote verschil tussen de kerndoelen uit 1998 en 2006 is een paradigmawisseling in het beleid: de deregulering, minder regels voor de scholen en grotere autonomie. Scholen mogen voortaan zelf bepalen welke aspecten 'kenmerkend' zijn en welke personen en gebeurtenissen 'belangrijk' zijn.

Pleidooien van ondermeer de Onderwijsraad leiden ertoe dat er door het Ministerie een nieuwe commissie wordt ingesteld: de Commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon. In 2007 verschijnt het eindrapport van deze commissie, waarin vijftig onderwerpen, ook wel canonvensters genoemd, beschreven worden. Minister Plasterk heeft, na de nodige discussie in de Tweede Kamer, besloten om de canon als uitgangspunt ter illustratie van de tijdvakken mee te geven aan de basisschool en de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

3.3 De tijdvakken

In 1999 krijgt de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming de opdracht van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen om voorstellen te maken voor nieuwe kerndoelen en examenprogramma's. De commissie is ook wel bekend onder de naam van haar voorzitter de Commissie De Rooij. Het eindrapport *Verleden, heden en toekomst* (2001) definieert het doel van geschiedenisonderwijs als de ontwikkeling van historisch besef. Om die ontwikkeling te bevorderen stelt de commissie voor om naast de gangbare indeling van het verleden in perioden (prehistorie, oudheid, middeleeuwen, nieuwe geschiedenis en nieuwste geschiedenis) een nieuwe indeling in tien tijdvakken in alle vormen van onderwijs te hanteren.

prehistorie	tijd van jagers en boeren	tot 3000 v. Chr.
oudheid	tijd van Grieken en Romeinen	3000 v. Chr. - 500 na Chr.
middeleeuwen	tijd van monniken en ridders	500 - 1000
	tijd van steden en staten	1000 - 1500
nieuwe geschiedenis	tijd van ontdekkers en hervormers	1500 - 1600
	tijd van regenten en vorsten	1600 - 1700
	tijd van pruiken en revoluties	1700 - 1800
nieuwste geschiedenis	tijd van burgers en stoommachines	1800 - 1900
	tijd van de wereldoorlogen	1900 - 1950
	tijd van televisie en computer	1950 -

De commissie presenteert een uitgebreid kerndoelenvoorstel voor het basisonderwijs.

Naast de hierboven beschreven indeling in tijdvakken worden voor ieder tijdvak twee kenmerkende aspecten gedefinieerd, die in het onderwijs over het tijdvak als oriëntatiekennis centraal moeten staan:

jagers en boeren	- de levenswijze van jagers en verzamelaars; - het ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen;
Grieken en Romeinen	- de verspreiding van de Grieks-Romeinse cultuur en de confrontatie met de Germaanse cultuur; - het christendom in het Romeinse Rijk: van verboden tot enig toegestane godsdienst.
monniken en ridders	- de verspreiding van het christendom tot in de Lage Landen; - hofstelsel en horigheid.
steden en staten	- opkomst van handel en ontstaan van steden; - opkomst van de stedelijke burgerij en toenemende zelfstandigheid van steden.
ontdekkers en hervormers	- het begin van de overzeese Europese expansie; - de Opstand en het ontstaan van een onafhankelijke Nederlandse staat.
regenten en vorsten	- ontstaan van het handelskapitalisme en begin van een wereldeconomie; - bestuur en stedelijke cultuur in Nederland.
pruiken en revoluties	- slavenarbeid op plantages en opkomst van het abolitionisme; - het streven naar grondrechten en naar politieke invloed van de burgerij in de Franse en Bataafse revolutie.
burgers en stoommachines	- het ontstaan van het parlementaire stelsel en de toename van de volksinvloed; - de industriële revolutie en de opkomst van de emancipatiebewegingen.
de wereldoorlogen	- de economische wereldcrisis; - de Duitse bezetting en de Jodenvervolgung.
televisie en computer	- de blokvorming tussen Oost en west en de Koude Oorlog; - sociaal-culturele veranderingen en toenemende pluriformiteit vanaf de jaren '60.

Verder stelt de commissie de volgende inhouden voor:

- De verschillende samenlevingsvormen:
  - samenleving van jagers-verzamelaars;
  - landbouwsamenleving;
  - landbouwstedelijke samenleving;
  - industriële samenleving;
  - en informatiesamenleving.
- Het werken met bronnen.
- De gebondenheid aan tijd, situatie en achtergrond van gedrag en ideeën van mensen.
- De historische thema's familiegeschiedenis en geschiedenis van de eigen omgeving.
- Een thematische lengtedoorsnede (naar keuze).

Uit dit voorstel zijn alleen de bronnen en de tien tijdvakken opgenomen in *Kerndoelen 2006*. De kenmerkende aspecten van de tijdvakken worden wel genoemd in de kerndoelen - 'de leerlingen leren over de kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken' - maar de inhoud van die aspecten wordt niet omschreven en wordt overgelaten aan de scholen.

De rest van het kerndoelenvoorstel van de Commissie De Rooij heeft geen plaats gekregen in de *Kerndoelen 2006*.

3.4 De tijdvakken en de canonvensters

Voor het geschiedenisonderwijs in het primair onderwijs zijn de belangrijkste inhoudelijke bouwstenen de tien tijdvakken en de canon. Wat levert dat voor een leerstofpakket op? Het is in principe mogelijk de (meeste) canonvensters in te passen in het leerplan geschiedenis. Een lastig element daarbij is echter dat de canonvensters zeer ongelijksoortig zijn. Zo hebben sommige vensters betrekking op bijvoorbeeld een monument (hunebedden), een boek (de Statenbijbel) of een persoon (Hugo de Groot, Spinoza). Andere vensters daarentegen karakteriseren een periode (de crisisjaren) of hebben betrekking op oorlogen (Eerste en Tweede Wereldoorlog), het zijn daardoor soms thema's of deelthema's op zich. Voor een enkel canonvenster ligt inpassing in het leerplan geschiedenis niet voor de hand.

In het schema in paragraaf 3.5 is geprobeerd om beide bouwstenen voor dat leerstofpakket in onderlinge samenhang te presenteren. Ordening van de leerstof in de vorm van dit schema maakt een aantal zaken duidelijk.

Allereerst zijn niet alle canonvensters onder te brengen in de kenmerkende aspecten. De Commissie De Rooij heeft bij het formuleren van de kenmerkende aspecten van de tien tijdvakken ervoor gekozen om geen culturele onderwerpen op te nemen, terwijl de Commissie Van Oostrom niet alleen een historische maar ook een culturele canon wilde ontwerpen. Daardoor is er geen verbinding tussen kenmerkende aspecten van de tijdvakken met canonvensters zoals Vincent van Gogh en De Stijl.

Maar ook andere vensters zijn niet direct te koppelen aan kenmerkende aspecten van de tijdvakken. Zo zitten er in de kenmerkende aspecten van de tijd van Ontdekkers en Hervormers geen aanknopingspunten voor de godsdienststrijd in het begin van de 16^e eeuw en daarover koos de Canoncommissie wel een venster. De kenmerkende aspecten van de tijd van de Wereldoorlogen en Holocaust beginnen met de crisistijd terwijl de Canoncommissie start met het venster *De Eerste Wereldoorlog*.

De tien tijdvakken van de Commissie De Rooij zijn voor het basisonderwijs voorzien van twintig kenmerkende aspecten. Om een relatie te kunnen leggen met de vijftig canonvensters van de Commissie Van Oostrom, is het noodzakelijk om die twintig kenmerkende aspecten uit te breiden met de onderstaande kenmerkende aspecten. Deze aspecten stemmen overeen met de kenmerkende aspecten voor het voortgezet onderwijs.

- Reformatie en splitsing in de christelijke kerk.
- De Eerste Wereldoorlog.
- Nationalistische bewegingen in koloniën, streven naar onafhankelijkheid.
- Europese integratie.

Om duidelijke verbindingen te kunnen maken tussen de kenmerkende aspecten van de tijdvakken en de canonvensters is de volgorde van de canonvensters zo hier en daar gewijzigd.

Bij de toelichting gaat het niet om lessen of lesinhouden, maar om een beeld van wat er verstaan kan worden onder een kenmerkend aspect of een canonvenster. Deze informatie kan weer gebruikt worden als bouwstenen voor het ontwerpen van lessen.

Sommige canonvensters hebben geen directe relatie met een kenmerkend aspect en komen traditioneel niet aan de orde. Het ligt daarom meer voor de hand dat deze canonitems bij andere vakken worden behandeld.

Het gaat om:

- hebban olla vogala.
- de Beemster.

- Vincent van Gogh.
- De Stijl.
- haven van Rotterdam.
- de watersnood.
- de gasbel.
- Annie M.G. Schmidt.

Deze canonvensters zijn wel in het schema in de volgende paragraaf opgenomen, maar dat betekent niet dat ze ook bij geschiedenis behandeld hoeven te worden.

De canonvensters zijn voor primair onderwijs en onderbouw vo op vergelijkbare wijze gerelateerd aan de tijdvakken en de kenmerkende aspecten. Daarmee is een begin gemaakt van een leerlijn voor de canon voor deze sectoren. We hebben bij die aanpak soms concessies moeten doen. Zo zijn de canonvensters niet overal chronologisch in de tien tijdvakken vervlochten. De gebruikelijke chronologische uitwerking is niet consequent doorgevoerd om niet af te wijken van het leerplan/de leerlijn van het voortgezet onderwijs.

De vervlechting van de vijftig vensters in de kenmerkende aspecten van de tien vakken van de Commissie De Rooij, kan bij het primair onderwijs en bij het voortgezet onderwijs van elkaar verschillen. Dat wordt veroorzaakt door een verschil in het aantal kenmerkende aspecten tussen primair- en voortgezet onderwijs.

3.5 Schema met toelichting bij de kenmerkende aspecten en de canonvensters

In deze paragraaf zijn de canonvensters schematisch in relatie gebracht met de tijdvakken en kenmerkende aspecten. Alle canonvensters zijn in het schema opgenomen, maar dat betekent niet dat ze per se ook bij geschiedenis behandeld moeten worden. Sommige vensters hebben geen relatie met een kenmerkend aspect en komen traditioneel niet aan de orde bij geschiedenis in primair onderwijs. In het schema zijn deze vensters **vet en cursief** weergegeven en niet nader uitgewerkt. Deze acht vensters zijn bij een of meer andere vakken uitgewerkt.

Opmerkingen vooraf:

- Alle canonvensters worden slechts een keer vermeld. Dit neemt niet weg dat verschillende vensters als voorbeelden kunnen dienen bij verschillende kenmerkende aspecten. Dat is bijvoorbeeld het geval bij de canonvensters Erasmus (kenmerkend aspect 16 en 17), Hugo de Groot (kenmerkend 18 en 19), De Republiek (kenmerkend aspect 18 en 21) en de grachtengordel (kenmerkend aspect 19 en 21).
- De volgorde van de canonvensters is niet per se een chronologische. De vensters zijn namelijk gekoppeld aan kenmerkende aspecten. Ook deze kenmerkende aspecten staan per tijdvak niet altijd in een chronologische volgorde. De gebruikelijke chronologische uitwerking is niet consequent doorgevoerd om niet af te wijken van de uitwerking voor het voortgezet onderwijs. Voor het voortgezet onderwijs is naast de chronologische benadering enige malen gekozen voor een thematische ordening, omdat de inhoud van de examens ook op deze wijze geordend zijn.
- Omdat het aantal kenmerkende aspecten in het primair onderwijs en in de onderbouw van het voortgezet onderwijs verschillen, is de koppeling van canonvensters aan kenmerkende aspecten in primair en voortgezet onderwijs niet altijd identiek.
- Alle canonvensters dienen zowel in het PO als de onderbouw van het VO aan de orde te komen. De canonvensters zullen echter in de onderbouw meer diepgaand aan de orde komen dan in het primair onderwijs. Ook zal een aantal canonvensters, zoals Spinoza en Srebrenica, in het PO mogelijk slechts terloops worden behandeld, terwijl in het VO de hunebedden bijvoorbeeld minder uitgebreid aan de orde komen.

- Om alle canonvensters een plaats te kunnen geven in de systematiek van de tien tijdvakken en de kenmerkende aspecten, is het aantal kenmerkende aspecten voor het PO uitgebreid van 20 naar 24 en voor het VO van 37 naar 38. Om het schema niet nodeloos ingewikkeld te maken is er van afgezien voor het vmbo een apart instrument te maken.
- De toelichting op de canonvensters van VO is op die van PO afgestemd opdat een doorlopende programmalijn mogelijk wordt. Dat betekent dat de toelichting voor het PO telkens is begrepen in die van het VO. Wel zal de formulering voor VO soms enigszins anders zijn om een verdiepingsslag mogelijk te maken.
- Niet alleen kan in het VO een canonvenster diepgaander worden behandeld, ook is een verbreding mogelijk. Zo kan een venster bijvoorbeeld in Europees of mondiaal perspectief wordt geplaatst.
- Wat er meer precies bij elk canonvenster aan de orde komt, is aan de docent.
- De canonvensters zijn telkens geplaatst in een bepaald tijdvak en bij een kenmerkend aspect. Voor een aantal canonvensters is deze keuze arbitrair. Een venster kan dan ook in een ander tijdvak of in relatie tot een ander kenmerkend aspect aan de orde komen.
- Bij enkele canonvensters is afgezien van het beschrijven van verschillen tussen PO en VO. De reden hiervoor is dat deze vensters geen of slechts een zeer indirecte relatie hebben met wat meestal in de geschiedenislessen wordt behandeld,
- Bij de cursief geplaatste canonvensters gaan we ervan uit dat deze in eerste aanleg bij andere vakken aan de orde komen.
- Bij een aantal andere vensters is aangegeven dat verdieping of uitbreiding heel goed ook via andere vakken kan plaatsvinden.

Canonvensters in schema

Tijdvak	Kenmerkende aspecten met toelichting	Canonvenster en toelichting PO	Canonvenster en toelichting VO
1 Tijd van jagers en Boeren (-3000 v. Chr.)	1 De levenswijze van jagers en verzamelaars <ul style="list-style-type: none"> jagers leven van de natuur jagers zijn nomaden afhankelijkheid van de natuur: verband met vereren van geesten en goden. 		
	2 Het ontstaan van landbouw en landbouwsamenlevingen <ul style="list-style-type: none"> boeren zetten de natuur naar hun hand boeren hebben vaste woonplaatsen boeren hebben meer persoonlijk bezit; groter verschil tussen arm en rijk boeren zijn afhankelijk van de natuur: verband met vereren van geesten en goden denken over leven en dood: geloof in een hiernamaals. 	Hunebedden <ul style="list-style-type: none"> landbouw op het huidige Nederlandse grondgebied het hunebed als voorbeeld van een grafmonument van prehistorische landbouwers. 	Hunebedden <ul style="list-style-type: none"> het ontstaan van de landbouw in het Midden-Oosten gevolgen van het ontstaan van landbouw voor de levenswijze van mensen het hunebed als voorbeeld van een grafmonument van prehistorische landbouwers op het huidige Nederlandse grondgebied denken over het leven na de dood.
2 Tijd van Grieken en Romeinen (3000 v. Chr.-500 n. Chr.)	3 De verspreiding van de Grieks-Romeinse cultuur en de confrontatie met de Germaanse cultuur <ul style="list-style-type: none"> het Romeinse wereldrijk; belang van de infrastructuur van het rijk (wegen, geld, veiligheid) voor leger, ambacht en handel Germanen (boeren gebleven) en Romeinen (verstedelijkt). 	De Romeinse Limes <ul style="list-style-type: none"> de Romeinen bouwden langs de grens van hun Rijk, op het huidige Nederlandse grondgebied, versterkte nederzettingen (bijvoorbeeld Nijmegen) de opstand van de Bataven in 69 n. Chr. 	De Romeinse Limes <ul style="list-style-type: none"> groei van het Romeinse Rijk romanisering het belang van goed te bewaken grenzen, o.a. in Nederland de confrontatie tussen Bataven en Romeinen in 69 n. Chr.
	4 Het christendom in het Romeinse Rijk <ul style="list-style-type: none"> Jezus Christus, ontstaan van christendom als 'missionaire' godsdienst één god voor alles: een ander soort godsdienst (andere goden bestaan niet, dus uitsluiten van 'andersdenkenden') christenen in het Romeinse rijk: van vervolgte minderheid tot heersende meerderheid. 		
3 Tijd van monniken en ridders (500-1000)	5 Verspreiding van het christendom tot in de Lage Landen <ul style="list-style-type: none"> verspreiding van christendom onder Germanen; invloed Germaanse tradities (kerst, Pasen, e.d.) rol van monniken en kloosters. 	Willibrord <p>Willibrord en Bonifatius waren belangrijk voor de verspreiding van het christendom op het huidige Nederlandse grondgebied.</p>	Willibrord <ul style="list-style-type: none"> de verspreiding van het christendom in Europa en op het huidige grondgebied van Nederland de weerstand die Willibrord en Bonifatius ondervonden bij de verspreiding van het christendom op het huidige Nederlandse grondgebied rol van monniken en kloosters.

Tijdvak	Kenmerkende aspecten met toelichting	Canonvenster en toelichting PO	Canonvenster en toelichting VO
	6 Hofstelsel en horigheid <ul style="list-style-type: none"> gevolgen van verdwijnen van het Romeinse Rijk (Volksverhuizingen) horigheid (afhankelijkheid van heren) leenstelsel (leenheren en leenmannen). 	Karel de Grote <ul style="list-style-type: none"> Karel de Grote, heerser over een groot rijk leenheren en leenmannen. 	Karel de Grote <ul style="list-style-type: none"> Karel de Grote regeerde zijn uitgestrekte rijk door middel van vazallen. In ruil voor advies en krijgsdienst kregen zij het bestuur over en de inkomsten van een bepaald gebied (feodale stelsel) Karolingische renaissance (opleving van cultuur en wetenschap).
4 Tijd van steden en staten (1000-1500)	7 Opkomst van handel en ontstaan van steden <ul style="list-style-type: none"> overschotten in landbouw: ontstaan handel ontstaan van steden ambacht en handel in steden. 	De Hanze <ul style="list-style-type: none"> samenwerking in de handel tussen de Hanzesteden in de Nederlanden (Zutphen, Deventer, Zwolle en Kampen). 	De Hanze <ul style="list-style-type: none"> opkomst van handel en steden in Europa de Hanze was een samenwerkingsverband van Noord-Europese handelssteden belangrijke Hanzesteden in Nederland waren Zutphen, Deventer, Zwolle en Kampen.
	8 Opkomst van de stedelijke burgerij en toenemende zelfstandigheid van steden <ul style="list-style-type: none"> bestuur van de stad ambachten en gilden burgers stadsrechten. 	Hebban olla vogala Floris V <ul style="list-style-type: none"> graaf Floris V bouwde de Ridderzaal en het Muiderslot Floris V kwam op voor de boeren (der Keerlen Gods). 	Hebban olla vogala Floris V <ul style="list-style-type: none"> Floris V versterkte zijn centrale hof in Den Haag (Ridderzaal) en versterkte zijn centrale gezag door het uitgeven van schriftelijke bestuursmaatregelen in de volkstaal Floris V kwam op voor de boeren (der Keerlen Gods) hij bevoordeelde de steden en perkte de macht van edelen in. Dit was mogelijk een reden voor de moord op hem.
5 Tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600)	9 Het begin van de Europese overzeese expansie <ul style="list-style-type: none"> ontdekkingsreizen langs Afrika naar Azië en naar Amerika o.a. Barentsz en De Houtman. 		
	10 Reformatie en splitsing in de christelijke kerk <ul style="list-style-type: none"> toenemende kritiek op de misstanden in de rooms-katholieke kerk breuk in de rooms-katholieke kerk door optreden van Luther. 	Erasmus <p>net als Luther had de humanist Erasmus kritiek op misstanden in de rooms-katholieke kerk.</p>	Erasmus <ul style="list-style-type: none"> de betekenis van Erasmus voor het humanisme Erasmus ontwikkelde zich tot een scherp criticus van de misstanden in de rooms-katholieke kerk.
	11 De Opstand en het ontstaan van een onafhankelijke Nederlandse staat <ul style="list-style-type: none"> de Nederlanden komen in opstand tegen Spanje de centralisatie politiek en de godsdienstig intolerante politiek van Filips II droeg bij aan het ontstaan van de opstand ontstaan van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. 	Karel V <p>Karel V, koning van Spanje en keizer van het Duitse Rijk, was ook heer der Nederlanden. Hij dulde geen ander geloof dan het katholicisme. Dit leidde o.a. tot vervolging van de ketters.</p>	Karel V <ul style="list-style-type: none"> Karel V, koning van Spanje en keizer van het Duitse Rijk, was ook heer der Nederlanden. Hij dulde geen ander geloof dan het katholicisme. Dit leidde o.a. tot vervolging van de ketters De centralisatiepolitiek van Karel V en zijn zoon Filips II leidde tot verzet in de Nederlanden bij steden en adel.

Tijdvak	Kenmerkende aspecten met toelichting	Canonvenster en toelichting PO	Canonvenster en toelichting VO
		<p>Beeldenstorm in 1566 leidde een hagepreek, een protestantse godsdienstoefening in de openlucht, in Steenvoorde tot een reeks van plunderingen van katholieke kerken en kloosters in de Nederlanden.</p> <p>Willem van Oranje</p> <ul style="list-style-type: none"> • Willem van Oranje was de leider van de Opstand van de Nederlanden tegen Spanje • de moord op Willem van Oranje. 	<p>Beeldenstorm</p> <ul style="list-style-type: none"> • in 1566 leidde een hagepreek, een protestantse godsdienstoefening in de openlucht, in Steenvoorde tot een reeks van plunderingen van katholieke kerken en kloosters in de Nederlanden. • Mensen uit alle lagen van de bevolking namen er om uiteenlopende redenen (economisch, godsdienstig) aan deel. <p>Willem van Oranje</p> <ul style="list-style-type: none"> • Willem van Oranje was de leider van de Opstand van de Nederlanden tegen Spanje • de houding van Willem van Oranje ten opzichte van godsdienst • de oorzaken van de moord op Willem van Oranje.
6 Tijd van regenten en vorsten (1600-1700)	<p>12 Ontstaan van handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie</p> <ul style="list-style-type: none"> • ontstaan van handelscompagnieën: lange reizen, veel risico, veel geld nodig, lange duur tussen investering en opbrengst • ontstaan van handel op wereldschaal. 	<p>VOC</p> <ul style="list-style-type: none"> • de VOC werd opgericht om onderlinge concurrentie van Nederlanders tegen te gaan en om geld te genereren • de VOC drijft handel in Zuid-Oost Azië (Nederlands-Indië). <p>Atlas Major van Blaeu de Atlas Major, gemaakt door de familie Blaeu in Amsterdam, is een illustratie van de toegenomen kennis van de wereld.</p> <p>Michiel de Ruyter</p> <ul style="list-style-type: none"> • Michiel Adriaenszoon de Ruyter was de beroemdste Nederlandse admiraal in de zeventiende eeuw • hij onderscheidde zich vooral in de Engelse oorlogen. 	<p>VOC</p> <ul style="list-style-type: none"> • de VOC werd opgericht om onderlinge concurrentie van Nederlanders tegen te gaan en om geld te genereren • de VOC krijgt het monopolie van de handel op het verre Oosten. In naam van de Republiek mag de VOC verdragen sluiten, oorlogen voeren en veroverde gebieden besturen. <p>Atlas Major van Blaeu</p> <ul style="list-style-type: none"> • de rijkdom in de zeventiende eeuw en de behoeften van zeelieden en kooplieden waren gunstige omstandigheden voor de bloei van de atlassen en kaarten van het bedrijf van de familie Blaeu in Amsterdam • het meest beroemd is de Atlas Major. <p>Michiel de Ruyter als gevolg van conflicterende handelsbelangen kwam de Republiek in oorlog met Engeland. In deze oorlogen onderscheidde zich vooral Michiel Adriaenszoon de Ruyter.</p>
	<p>13 Burgerlijk bestuur en stedelijke cultuur in Nederland</p> <ul style="list-style-type: none"> • het bestuur in Nederland: regenten en een stadhouder • in de steden vormen de rijke kooplieden het bestuur • de officiële godsdienst in Nederland is het calvinisme • positie van andersdenkenden in Nederland en andere Europese landen. 	<p>De Republiek de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden had een andere staatsvorm dan de omliggende landen (gewesten, stadhouder, raadspensionaris).</p> <p>Statenbijbel de Statenbijbel was vooral belangrijk omdat deze geschreven was in de landstaal, zodat protestanten zelf de Bijbel konden lezen.</p>	<p>De Republiek</p> <ul style="list-style-type: none"> • de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden kreeg na 1588, mede als gevolg van de Opstand, een bijzondere staatsvorm die afweek van hetgeen in omliggende landen gebruikelijk was (absolutisme) • in de Republiek, geleid door een raadspensionaris en een stadhouder, had in theorie elk van de zeven gewesten een even grote stem. In de praktijk was Holland dominant.

Tijdvak	Kenmerkende aspecten met toelichting	Canonvenster en toelichting PO	Canonvenster en toelichting VO
		<p>Grachtengordel rijke Hollandse kooplieden hadden huizen aan de grachtengordel van Amsterdam.</p> <p>Buitenhuzen rijke kooplieden stichtten buitenplaatsen, met name langs de Utrechtse Vecht.</p> <p>De Beemster</p> <p>Hugo de Groot</p> <ul style="list-style-type: none"> • Hugo de Groot ontsnapte in een boekenkist uit slot Loevestein • tolerantie en vrijheid van meningsuiting. <p>Rembrandt Rembrandt van Rijn is de belangrijkste vertegenwoordiger van de zeer bloeiende schilderkunst in de zeventiende eeuw.</p> <p>Spinoza</p> <ul style="list-style-type: none"> • Spinoza geldt als de belangrijkste filosoof van Nederland • Spinoza wees op het belang van vrijheid van meningsuiting. <p>Christiaan Huygens de wetenschapper Huygens bestudeerde o.a. de val- en slingerbeweging.</p>	<p>Statenbijbel</p> <ul style="list-style-type: none"> • in 1637 verscheen de Statenvertaling (Statenbijbel), een in opdracht van de Dordtse synode gemaakte vertaling gebaseerd op de oorspronkelijke handschriften van de Bijbel in het Hebreeuws en Grieks • deze vertaling was belangrijk omdat de protestanten wilden dat de gelovigen zelf de Bijbel konden lezen • deze vertaling was tevens belangrijk voor de ontwikkeling van het Nederlands. <p>Grachtengordel</p> <ul style="list-style-type: none"> • de rijkdom van Holland en vooral Amsterdam in de zeventiende eeuw wordt weerspiegeld in de grachtengordel van Amsterdam • stadsuitbreiding. <p>Buitenhuzen</p> <ul style="list-style-type: none"> • rijke kooplieden stichtten buitenplaatsen, vooral langs de Utrechtse Vecht. <p>De Beemster</p> <p>Hugo de Groot</p> <ul style="list-style-type: none"> • de motieven voor de veroordeling van Hugo de Groot • zijn ontsnapping uit slot Loevestein • deze humanistische geleerde is vooral bekend geworden vanwege zijn juridische werk over oorlogsrecht en het recht op een vrije zee tolerantie en vrijheid van meningsuiting. <p>Rembrandt</p> <ul style="list-style-type: none"> • Rembrandt van Rijn is de belangrijkste vertegenwoordiger van de zeer bloeiende schilderkunst in de zeventiende eeuw • andere belangrijke schilders zijn o.a. Hals, Vermeer en Steen • relatie economie en kunst. <p>Spinoza</p> <ul style="list-style-type: none"> • Spinoza geldt als de belangrijkste filosoof van Nederland • Spinoza zag God niet als 'vaderlijk wezen', maar als principe aanwezig in de natuur. God was een rationeel beginsel • hij wees op het belang van vrijheid van meningsuiting en democratie.

Tijdvak	Kenmerkende aspecten met toelichting	Canonvenster en toelichting PO	Canonvenster en toelichting VO
			<p>Christiaan Huygens</p> <ul style="list-style-type: none"> de verdiensten van de wetenschapper Huygens liggen op veel terreinen: op wiskundig gebied schreef hij onder andere over de kwadratuur van de cirkel op natuurkundig terrein bestudeerde hij de val- en slingerbeweging.
7 Tijd van pruiken en revoluties (1700-1800)	<p>14 Slavenarbeid op plantages en de opkomst van het abolitionisme</p> <ul style="list-style-type: none"> aanleg van plantages in de Nieuwe Wereld, o.a. in Suriname slaven werken op deze plantages streven naar afschaffing van de slavernij (abolitionisme). 	<p>Slavernij</p> <p>de WIC haalde slaven uit Afrika om te werken op plantages in de Nieuwe Wereld, o.a. in Suriname</p>	<p>Slavernij</p> <ul style="list-style-type: none"> Nederland speelde in de 17e en 18e eeuw een bescheiden rol in de trans-Atlantische slavenhandel (5%) de grootste slavenhandelaars waren Portugal en Engeland inwoners van Afrika werden naar Amerika gebracht, waar zij op plantages te werk werden gesteld de economische rol van de plantages in de wereldhandel en het handelskapitalisme.
	<p>15 Het streven naar grondrechten en politieke invloed van de burgerij in de Franse en Bataafse revolutie</p> <ul style="list-style-type: none"> gelijkheid van nature (verwerping van standsverschillen) burgers willen meer invloed in Nederland organiseerden patriotten zich in vrijkorpsen en wilden de macht overnemen van de Stadhouder; dit lukte pas definitief toen de Fransen hen in 1795 te hulp kwamen. 	<p>Eise Eisinga</p> <p>Eise Eisinga is beroemd geworden vanwege zijn planetarium</p> <p>Patriotten</p> <ul style="list-style-type: none"> de patriotten keerden zich tegen de macht van de stadhouder en de regenten de Bataafse republiek. 	<p>Eise Eisinga</p> <p>Eise Eisinga is beroemd geworden vanwege zijn planetarium. Een voorbeeld van de verspreiding van wetenschappelijke kennis</p> <p>Patriotten</p> <ul style="list-style-type: none"> de patriotten vormden een revolutionaire beweging van Nederlandse burgers op het eind van de achttiende eeuw die van Nederland een democratie wilden maken zij keerden tegen de macht van stadhouder en regenten de Bataafse republiek.
8 Tijd van burgers en stoommachines (1800-1900)	<p>16 Het ontstaan van een parlementair stelsel en de toename van volksinvloed</p> <ul style="list-style-type: none"> ontstaan van het Koninkrijk der Nederlanden uitbreiding van het kiesrecht tot algemeen kiesrecht (mannen en vrouwen) ontstaan van politieke partijen. 	<p>Napoleon Bonaparte</p> <ul style="list-style-type: none"> van 1806-1810 was de broer van Napoleon Bonaparte koning van het koninkrijk Holland van 1810-1813 was Nederland een provincie van Frankrijk invoering van de Burgerlijke Stand na de val van Napoleon werd Nederland een onafhankelijk koninkrijk. <p>Koning Willem I</p> <ul style="list-style-type: none"> Willem I werd de eerste koning van Nederland hij wordt de koopman-koning genoemd. <p>Grondwet 1848</p> <p>onder leiding van Thorbecke komt er een grondwet tot stand die de macht van de koning beperkt.</p>	<p>Napoleon Bonaparte</p> <ul style="list-style-type: none"> Napoleon Bonaparte en de Franse Revolutie Van 1806-1810 was de broer van Napoleon Bonaparte koning van het koninkrijk Holland de inlijving van Nederland als provincie van Frankrijk in Europees perspectief (1810-1813) na de val van Napoleon werd Nederland een onafhankelijk koninkrijk. <p>Koning Willem I</p> <ul style="list-style-type: none"> Willem I werd de eerste koning van Nederland hij was een conservatief, autoritair vorst, tegen wie de liberalen zich verzetten de betekenis van koopman-koning Willem I voor de ontwikkeling van de economie in Nederland <p>Grondwet 1848</p> <ul style="list-style-type: none"> de macht van vorsten wordt via grondwetten beperkt en verschuift naar volksvertegenwoordigingen.

Tijdvak	Kenmerkende aspecten met toelichting	Canonvenster en toelichting PO	Canonvenster en toelichting VO
			<ul style="list-style-type: none"> in 1848 stelde de staatsrechtgeleerde Thorbecke een nieuwe grondwet op, die van groot belang was voor de democratisering van Nederland wijzigingen in rechten van parlement en burger uitbreiding kiesrecht.
	<p>17 De industriële revolutie en de opkomst van emancipatiebewegingen</p> <ul style="list-style-type: none"> spinnen en weven: een reeks uitvindingen uitvinding van stoomkracht: energiebron voor uitgevonden machines gevolgen van industriële productie voor arbeidsomstandigheden snelle verstedelijking en gevolgen daarvan. 	<p>De eerste spoorlijn in 1839 reed De Arend over de eerste spoorlijn van ons land van Amsterdam naar Haarlem.</p> <p>Verzet tegen kinderarbeid kinderarbeid was één van de gevolgen van de industrialisatie in ons land - verzet hiertegen leidde in 1874 tot het kinderwetje van Van Houten.</p> <p>Vincent van Gogh</p> <p>Aletta Jacobs</p> <ul style="list-style-type: none"> Aletta Jacobs was één van de belangrijkste feministes op het eind van de negentiende eeuw eerste vrouw op een universiteit en eerste vrouwelijke arts. <p>Max Havelaar</p> <ul style="list-style-type: none"> de Max Havelaar van Eduard Douwes Dekker (Multatuli) is een beroemd boek in de Nederlandse literatuur het boek speelt zich af in Nederlands-Indië. 	<p>De eerste spoorlijn</p> <ul style="list-style-type: none"> In 1839 reed De Arend over de eerste spoorlijn van ons land van Amsterdam naar Haarlem een goede infrastructuur was van groot belang voor de ontwikkeling van de industrie in ons land. <p>Verzet tegen kinderarbeid</p> <ul style="list-style-type: none"> slechte woon- en werkomstandigheden als gevolg van de industrialisatie in ons land (sociale kwestie) o.a. het inzetten van (jonge) kinderen in de fabrieken hier tegen kwam in het midden van de achttiende eeuw zoveel verzet dat in 1874 het kinderwetje van Van Houten tot stand kwam <p>Vincent van Gogh</p> <p>Aletta Jacobs</p> <ul style="list-style-type: none"> Aletta Jacobs was de belangrijkste persoon in de zogenaamde eerste feministische golf. Zij werd als eerste meisje toegelaten tot de universiteit en zij werd de eerste vrouwelijke arts in ons land haar hele leven lang streed zij voor het algemeen kiesrecht voor vrouwen dat in 1919 tot stand kwam. <p>Max Havelaar</p> <ul style="list-style-type: none"> de Max Havelaar van Eduard Douwes Dekker (Multatuli) is een felle aanklacht tegen misstanden in het bestuur van Nederland in Nederlands-Indië.
9 Tijd van wereldoorlogen en crisis (1900-1950)	<p>18 De Eerste Wereldoorlog</p> <ul style="list-style-type: none"> de Eerste Wereldoorlog als totale oorlog Nederland neutraal algemeen kiesrecht geeft brede lagen van de bevolking politieke verantwoordelijkheid. 	<p>De Eerste Wereldoorlog</p> <ul style="list-style-type: none"> mobilisatie in Nederland vluchtelingen uit België naar Nederland. <p>De Stijl</p>	<p>De Eerste Wereldoorlog</p> <ul style="list-style-type: none"> oorlog op wereldschaal totale oorlog loopgravenoorlog positie van Nederland in de oorlog. <p>De Stijl</p>
	<p>19 De economische wereldcrisis</p> <ul style="list-style-type: none"> de instorting van de beurs in New York in oktober 1929 markeert het begin van een wereldwijde economische crisis met een zeer grote werkloosheid, ook in Nederland. 	<p>De crisisjaren</p> <ul style="list-style-type: none"> grote werkloosheid als gevolg van de economische crisis die begon in 1929 werkverschaffing. 	<p>De crisisjaren</p> <ul style="list-style-type: none"> Wallstreet Crash/Beurskrach in New York in 1929 economische crisis in de hele wereld grote werkloosheid bestrijding van de werkloosheid.

Tijdvak	Kenmerkende aspecten met toelichting	Canonvenster en toelichting PO	Canonvenster en toelichting VO
	20 De Duitse bezetting van Nederland en de Jodenvervolging <ul style="list-style-type: none"> • de Tweede Wereldoorlog als botsing tussen fascisme en democratie • op 10 mei 1940 werd Nederland door de Duitsers onder de voet gelopen. Het gevolg was een vijf jaar durende bezetting, waaraan een eind kwam op 5 mei 1945 • houding van de Nederlanders • vervolging van Joden en zigeuners. 	De Tweede Wereldoorlog <ul style="list-style-type: none"> • de bezetting van Nederland • aanpassing, collaboratie en verzet. Anne Frank <ul style="list-style-type: none"> • Jodenvervolging in Nederland • meer dan 100.000 Joden, onder wie Anne Frank, werden op transport gesteld naar concentratiekampen • Westerbork. 	De Tweede Wereldoorlog <ul style="list-style-type: none"> • oorlog op wereldschaal • inzet van massavernietigingswapens • de bezetting van Nederland • aanpassing, collaboratie en verzet Anne Frank <ul style="list-style-type: none"> • racisme van de nazi's, leidend tot grootschalige Jodenvervolging in Europa • meer dan 100.000 Joden, onder wie Anne Frank, werden op transport gesteld naar vooral Auschwitz en Sobibor, waar de meesten van hen ter dood werden gebracht • Westerbork.
10 Tijd van televisie en computer (1950-2000)	21 Nationalistische bewegingen in koloniën, streven naar onafhankelijkheid <ul style="list-style-type: none"> • dekolonisatie (o.a. Indonesië en Suriname) • rijke en arme landen. 	Indonesië <ul style="list-style-type: none"> • de bezetting door de Japanners versterkte het onafhankelijkheidsstreven van Indonesië • Indonesië verklaarde zich in 1945 onafhankelijk • Nederland erkende pas in 1949 de onafhankelijkheid van Indonesië • in 2005 werd alsnog door de Nederlandse regering de datum 17 augustus 1945 erkend als de officiële begindatum van de onafhankelijkheid van Indonesië. Suriname en de Nederlandse Antillen <ul style="list-style-type: none"> • Suriname werd in 1975 onafhankelijk • meer dan 130.000 Surinamers kwamen naar Nederland • de Antillen bleven binnen het Koninkrijk der Nederlanden. 	Indonesië <ul style="list-style-type: none"> • dekolonisatie in Azië en Afrika • de bezetting door de Japanners versterkte het onafhankelijkheidsstreven van Indonesië • Indonesië verklaarde zich in 1945 onafhankelijk. • politionele acties • Nederland erkende pas in 1949 de onafhankelijkheid van Indonesië • in 2005 werd alsnog door de Nederlandse regering de datum 17 augustus 1945 erkend als de officiële begindatum van de onafhankelijkheid van Indonesië. Suriname en de Nederlandse Antillen <ul style="list-style-type: none"> • Suriname werd in 1975 onafhankelijk • meer dan 130.000 Surinamer kwamen naar Nederland • de Antillen bleven binnen het Koninkrijk der Nederlanden • 'status Aparte' voor Aruba.
	22 De blokvorming tussen Oost en West in de Koude Oorlog <ul style="list-style-type: none"> • de wereld valt uiteen in twee blokken; koude oorlog tussen de VS en de Sovjet Unie. 	Srebrenica <ul style="list-style-type: none"> • het beëindigen van de Koude Oorlog heeft geleid tot andere functies/rollen van het Nederlandse leger; zo hebben Nederlandse eenheden een rol gespeeld in het conflict in voormalig Joegoslavië • de ongelukkige rol in Srebrenica heeft in Nederland diepe sporen nagelaten. 	Srebrenica <ul style="list-style-type: none"> • na de Koude Oorlog is Joegoslavië uiteengevallen, wat tot oorlog heeft geleid • het beëindigen van de Koude Oorlog heeft geleid tot andere functies/rollen van het Nederlandse leger. Zo hebben Nederlandse eenheden een rol gespeeld in het conflict in voormalig Joegoslavië • de ongelukkige rol in Srebrenica heeft in Nederland diepe sporen nagelaten.

Tijdvak	Kenmerkende aspecten met toelichting	Canonvenster en toelichting PO	Canonvenster en toelichting VO
	<p>23 Europese integratie</p> <ul style="list-style-type: none"> • de Tweede Wereldoorlog was mede de aanleiding voor een steeds toenemende samenwerking in Europa (EEG, EU) • streven naar een zoveel mogelijk vrije markt om de Europese concurrentiepositie te versterken • NAVO. 	<p>Europa</p> <ul style="list-style-type: none"> • Europese integratie na de Tweede Wereldoorlog • oprichting van de NAVO. 	<p>Europa</p> <ul style="list-style-type: none"> • de betekenis van de Europese integratie na de Tweede Wereldoorlog • oprichting van de NAVO.
	<p>24 Sociaal-culturele veranderingen en toenemende pluriformiteit vanaf de jaren zestig</p> <ul style="list-style-type: none"> • toenemende welvaart en individualisering • ontwikkeling van techniek en productie in westerse landen: grote welvaart • de keerzijden: problemen voor milieu, kritiek op zelfgenoegzaam consumeren • binnen democratieën zoektocht naar uitbreiding van volksinvloed, ook buiten parlement, met name in jaren '60 (invloed media, pressiegroepen, 'inspraak', etc.) • verzwakking van de positie van godsdienst en kerk • immigratie leidt tot een multiculturele samenleving. 	<p>Willem Drees</p> <ul style="list-style-type: none"> • wederopbouw na W.O.II • Willem Drees' is bekend van de 'Noodvoorziening voor ouden van dagen (1947), de voorloper van de AOW. <p>Televisie</p> <ul style="list-style-type: none"> • in 1951 vond de eerste televisie-uitzending in Nederland plaats • de rol van televisie (nieuwsvoorziening en entertainment) in het dagelijks leven van mensen. <p>De Watersnood</p> <p>Haven van Rotterdam</p> <p>De gasbel</p> <p>Annie M.G. Schmidt</p> <p>Veelkleurig Nederland</p> <ul style="list-style-type: none"> • mensen uit Indonesië, Suriname en van de Antillen komen naar Nederland • de komst van zogenaamde gastarbeiders uit landen als Italië, Spanje en Joegoslavië • de komst van mensen uit Marokko en Turkije naar ons land • het ontstaan van een multiculturele samenleving. 	<p>Willem Drees</p> <ul style="list-style-type: none"> • wederopbouw na W.O.II • de naam Willem Drees is sterk verbonden met de economische wederopbouw na de oorlog en met de 'Noodvoorziening voor ouden van dagen' (1947), de voorloper van de AOW • de kabinetten waaraan Drees leiding gaf bouwden aan de verzorgingsstaat. <p>Televisie</p> <ul style="list-style-type: none"> • in 1951 vond de eerste televisie-uitzending in Nederland plaats • in de jaren daarna, vooral in de jaren zestig, speelde de televisie een belangrijke rol in de sociaal-culturele veranderingen die toen plaatsvonden • de rol van televisie (nieuwsvoorziening en entertainment) in het dagelijks leven van mensen. <p>De Watersnood</p> <p>Haven van Rotterdam</p> <p>De gasbel</p> <p>Annie M.G. Schmidt</p> <p>Veelkleurig Nederland</p> <ul style="list-style-type: none"> • mensen uit Indonesië, Suriname en van de Antillen komen naar Nederland • Nederland was in de eerste jaren na de Tweede Wereldoorlog nog een emigratieland • vanaf de jaren zestig kwamen er door een actief immigratiebeleid zogenaamde gastarbeiders uit landen als Italië, Spanje en Joegoslavië en later uit Marokko en Turkije naar ons land • dit leidde tot een grote diversiteit in ons land.

3.6 Leerstofordeningen in het primair onderwijs

Het geschiedenisonderwijs in de basisschool start in de onderbouw met de alledaagse tijd én met verandering als aspect van het dagelijks tijdsbesef, oftewel de oriëntatie in de tijd. Vanaf groep 5 werken leerlingen aan de historische tijd en aan historisch besef, met andere woorden aan de oriëntatie in heden, verleden en toekomst. In groep 5 komt sinds lange tijd geschiedenis in thema's aan de orde, meestal met een voorbereidend karakter. Meer recent starten geschiedenismethoden in groep 5 met het structurele programma voor geschiedenis, waaraan de leerlingen in groep 6, 7 en 8 verder werken.

De leerstof voor geschiedenis kan in de basisschool progressief, regressief, concentrisch of thematisch worden geordend. De te kiezen leerstofordening beïnvloedt de uitwerking van de kerndoelen met de kenmerkende aspecten van de tien tijdvakken en de canonvensters.

De meest gebruikte leerstofordening is de progressieve of chronologische leerstofordening. Progressief geordend geschiedenisonderwijs begint in de prehistorie en eindigt in het heden. In de praktijk betekent dat een start in groep 6 en een afronding in groep 8. Sommige methoden beginnen overigens in groep 5.

Een tegengestelde, regressieve ordeningopzet is ook mogelijk. Vanuit het heden gaat de leerstof terug naar het verleden, tot en met de prehistorie. Deze leerstofordening komt alleen maar op onderdelen voor en niet als een totale leerstofstructuur.

Een ingrijpende variant op de progressieve leerstofordening is de concentrische leerstofordening: de geschiedenis wordt *per groep* in progressieve zin geordend. De leerlingen in de groep 6, 7 en 8 doorlopen drie keer de hele geschiedenis, met ruimte voor herhaling en verdieping. Ook de concentrische leerstofordening kent varianten in de vorm van semiconcentrische ordeningen, zoals 'de hele geschiedenis' in groep 6 en daarna nog één keer in de groepen 7 en 8 of 'de hele geschiedenis' in de groepen 6 en 7 en daarna nog één keer in groep 8.

Ook komen thematische leerstofordeningen voor, zoals de thematische *lengtedoorsnede*. Het geschiedenisonderwijs bestaat bij deze ordening in alle groepen uit thema's die van verleden tot heden aan de orde komen, zoals wonen, reizen en kleding. Een andere thematische ordeningsvorm is de thematische *dwarsdoorsnede*: de geschiedenisleerstof komt progressief aan de orde maar voor elke periode komen steeds dezelfde facetten van de samenleving aan de orde. In groep 8 kunnen vervolgens bij wijze van herhaling lengtedoorsneden gemaakt worden.

De kerndoelen kunnen in een van deze leerstofordeningen een plaats krijgen. Niet alleen is er daarbij aandacht nodig voor de kenmerkende aspecten van de tien tijdvakken maar ook voor de canonvensters. Daarnaast speelt de beschikbare tijd in groep 5 tot en met 8 een belangrijke rol.

Scholen met een progressieve of een thematische-dwarsdoorsnede-leerstofordening kunnen relatief eenvoudig de kerndoelen een plaats in het programma geven.

Bij (semi-)concentrische geordende geschiedenisprogramma's is het de vraag hoeveel leerstof in totaal een plaats kan krijgen. De thematische leerstofordening heeft als beperking dat het niet eenvoudig is om - naast de tien vakken - de canonvensters een plaats te geven in een thematische opzet.

3.7 Een longitudinale opbouw van het geschiedenisonderwijs

De vijftig canonvensters komen als introductie in de basisschool aan de orde. De onderbouw van het voortgezet onderwijs bouwt voort op deze introductie, zodat er sprake is van een longitudinale opzet.

Een longitudinale opbouw maakt differentiatie in de uitwerking van de canonvensters mogelijk. De Commissie Van Oostrom heeft een splitsing gemaakt in de 'vertakkingen' tussen het basis- en voortgezet onderwijs. Het schema in paragraaf 3.5 biedt eveneens een aanzet tot een longitudinale opbouw van het canonvenster waarbij is uitgegaan van de tien tijdvakken en de kenmerkende aspecten.

Met het oog op de leeftijd van de leerlingen is het wenselijk in de basisschool en de onderbouw VO de canonvensters niet alleen te herhalen maar ook te verdiepen. Daarnaast is verbreding mogelijk. Zo kan een venster in het voortgezet onderwijs in Europees of mondiaal perspectief wordt geplaatst. In feite lenen nagenoeg alle canonvensters zich voor verdieping of verbreding. Voor enkele vensters geldt dat in het bijzonder:

- De canonvensters over wetenschappelijke onderwerpen: Erasmus, Hugo de Groot, Spinoza, de Verlichtingswereld achter het planetarium van Eise Eisinga.
- Het canonvenster Srebrenica (reconstructie van de gebeurtenissen en verklaringen).

4. De canon en het vak Nederlands

4.1 Inleiding

Dit hoofdstuk belicht de relatie tussen de canon en het vak Nederlands in primair onderwijs en de onderbouw van het VO. Eerst worden de canonvensters genoemd waar het vak Nederlands aandacht aan zou kunnen besteden. In de volgende paragraaf worden vier raakvlakken tussen het vak Nederlands en de canonvensters beschreven. De laatste paragraaf geeft een schematisch overzicht van thema's die bij Nederlands aan de orde kunnen komen.

4.2 Welke canonvensters kunnen een rol spelen bij Nederlands?

De canon van de Nederlandse geschiedenis van Commissie Van Oostrom bevat vijftig onderwerpen die 'vensters' genoemd worden <http://>. In principe is ieder venster aan het vak Nederlands te koppelen. Lezen en beluisteren van teksten (en ook schrijven en spreken) kunnen bij Nederlands immers over elk denkbaar onderwerp gaan, dus ook over hunebedden, de Tweede Wereldoorlog, Erasmus of de gasbel.

Veel vensterthema's komen voor of staan centraal in (jeugd)literatuur en films. Ook dat biedt aanknopingspunten. Een voorbeeld is het venster watersnood dat centraal staat in het jeugdboek *Oosterschelde windkracht 10* van Jan Terlouw.

De website entoen.nu beperkt het aantal vensters voor Nederlands tot dertien:

- Karel de Grote.
- Hebban olla vogala.
- Floris V.
- Erasmus.
- Willem van Oranje.
- De statenbijbel.
- Max Havelaar.
- de televisie.
- De Stijl.
- de Tweede Wereldoorlog.
- Anne Frank.
- Annie M.G. Schmidt.
- Suriname en de Nederlandse Antillen.

De keuze voor deze dertien vensters wordt niet toegelicht. Wel is uit de bespreking van elk venster de relatie met het vak Nederlands op te maken. Het gaat dan samenvattend om verhalen en boeken, (grote) schrijvers, en het ontstaan, de ontwikkeling en het gebruik van de Nederlandse taal. De website geeft bij veel vensters, ook bij andere dan deze dertien, titels van jeugdboeken en informatieve boeken over het vensteronderwerp (zie *Verwijzingen*).

Het venster televisie speelt een rol bij taalverwerving, bijvoorbeeld *Sesamstraat*, en bij de ontwikkeling van kijk- en luistervaardigheid. Ook heeft de televisie invloed op de ontwikkeling van het Nederlands, denk aan de grote hoeveelheid Engelse woorden in ons dagelijks taalgebruik en aan nieuwe uitdrukkingen die we overnemen uit populaire programma's. Het aantal informatiebronnen waarmee het vak Nederlands leerlingen vertrouwd maakt, is door de televisie uitgebreid met nieuwsbulletins, reclamespots, documentaires, films, discussieprogramma's enzovoort.

Voor wie bij Nederlands aandacht aan de canonvensters wil besteden, ordenen we in de volgende paragraaf de verbanden tussen het vak en de vensters en geven we enkele globale suggesties voor een uitwerking van dat verband.

4.3 Vier raakvlakken tussen het vak Nederlands en de canon

Canonvensters kunnen op vier manieren bij Nederlands aan de orde komen:

1. Lezen en beluisteren van informatieve teksten, bekijken van televisieprogramma's, en daarover schrijven en/of spreken.
2. Lezen van kinderboeken en (jeugd)literatuur, bekijken van films en daarover schrijven en/of spreken.
3. Reflecteren op het ontstaan, de ontwikkeling en het gebruik van de Nederlandse taal.
4. Reflecteren op het belang van kritisch en vernieuwend denken en schrijven van de grote Nederlandse schrijvers en hun werken.

Raakvlak 1 Informatieve teksten lezen en tv-programma's bekijken

Bij Nederlands kunnen leerlingen in principe taalvaardigheden in alle vijftig vensters toepassen. Samenwerking tussen Nederlands en geschiedenis, aardrijkskunde en levensbeschouwing ligt voor de hand. Het mes snijdt aan twee kanten: de leerlingen werken aan lees- of luistervaardigheid en verwerven tegelijkertijd kennis die voor een ander vakgebied relevant is. Bruikbare bronnen zijn onder andere de bibliotheek en de beeldbank van Schooltv: www.schooltv.nl/beeldbank/.

Raakvlak 2 Kinderboeken en (jeugd)literatuur lezen en films bekijken

Kinderboeken, romans en films geven kinderen en jongeren een kijkje in de Nederlandse geschiedenis. Bij vele vensters is passende literatuur te vinden, zoals:

- *De Scheepsjongens van Bontekoe* (Johan Fabricius) bij het venster de Verenigde Oost-Indische Compagnie.
- *Oorlog zonder vrienden* (Evert Hartman) en tal van andere titels over de Tweede Wereldoorlog.
- *Oosterschelde, windkracht 10* (Jan Terlouw) over de watersnood.
- *Het Wilhelmus* over het venster Willem van Oranje.

De vensters Max Havelaar, Anne Frank (*Het Achterhuis*) en Annie M.G. Schmidt (gehele oeuvre) nemen daarbij een aparte positie in omdat deze rechtstreeks verwijzen naar de literatuur en omdat het gaat om Nederlands cultureel erfgoed: schrijvers en werken die wereldberoemd zijn geworden en die in het geval van Max Havelaar en Anne Frank verbonden zijn met een belangrijke periode in de Nederlandse geschiedenis.

In het kader van fictieonderwijs kunnen dus vele canonvensters aan bod komen. De waarheidsgetrouwheid van de historische context kan daarbij onderwerp van gesprek zijn naast de vorm, de kwaliteit en de beleving van de tekst. Ook ligt bij fictie samenwerking met andere vakken voor de hand.

Entoen.nu geeft bij de meeste vensters titels van passende (jeugd)boeken (zie *Verwijzingen*). Andere bronnen zijn de Stichting Lezen (www.lezen.nl), het Letterkundig museum (www.letterkundigmuseum.nl) en de bibliotheek.

Raakvlak 3 Reflecteren op ontstaan, ontwikkeling en gebruik van de Nederlandse taal

Enkele canonvensters markeren momenten in het ontstaan, de ontwikkeling en het gebruik van de Nederlandse taal:

- Karel de Grote: ridderverhalen, mondelinge overlevering van verhalen.
- hebban olla vogala: het oudste teruggevonden Nederlands op schrift.
- de Statenbijbel: eenheid in de Nederlandse taal.
- Suriname en de Nederlandse Antillen: waarom en hoe spreekt men daar Nederlands?
- de televisie: nieuwe, talige bron van informatie en amusement, invloed van massamedia, nieuwe woorden.

Deze vensters zijn momentopnamen, losse thema's, ze vormen geen complete, samenhangende lijn voor taalbeschouwingonderwijs. Deze vensters kunnen een plaats krijgen binnen bijvoorbeeld de volgende thema's:

- Spelling door de eeuwen heen.
- Leren lezen en schrijven door de eeuwen heen.
- Invloeden op het Nederlands: vreemde woorden, nieuwe woorden.
- Groepstalen: dialect, jongerentaal, sporttaal, vaktaal, schooltaal, sms- en msn-taal.

- Waar op de wereld wordt Nederlands gesproken en hoe komt dat?
- (Historisch) taalonderzoek (als beroep).

Bronnen die bij nadere uitwerking handig kunnen zijn:

- Taalunie: www.taalunieversum.nl.
- Stichting Lezen en Schrijven: www.lezenenschrijven.nl.
- Vakcommunity van docenten Nederlands: www.digischool.kennisnet.nl/community_ne.
- Nederlands Instituut voor Beeld en geluid: <http://portal.beeldengeluid.nl>.
- J. Schlebusch e.a., *Nieuw Nederlands 3v-editie*, WoltersGroepGroningen, 1995 (Hoofdstuk 1 De middeleeuwen, hoofdstuk 5 De Bijbel en het Nederlands) (niet meer leverbaar).

Raakvlak 4 Reflecteren op het belang van (kritisch, vernieuwend) denken en schrijven in relatie tot grote Nederlandse schrijvers en hun werken

De canon besteedt aandacht aan een aantal Nederlanders die door hun schrijfkwaliteiten niet alleen in Nederland, maar ook daarbuiten bekend werden en die met hun werk een bijdrage leverden aan ontwikkelingen in de maatschappij. Aandacht hiervoor bij Nederlands kan het taalgeweten van leerlingen vergroten, als hen duidelijk wordt wat het belang en plezier is van goed en overtuigend kunnen schrijven en van origineel denken. De volgende vensters kunnen inspiratiebron zijn om Nederlandse schrijvers en hun werken aan de orde te stellen:

- Erasmus.
- Max Havelaar.
- De Stijl (denk aan Dick Bruna).
- Anne Frank.
- Annie M.G. Schmidt.

Mogelijke andere uitstapjes zijn:

- vensters Christiaan Huygens en Eise Eisinga: onderzoek en wetenschap
- het venster Spinoza: filosofie
- het venster Aletta Jacobs: vrouwenemancipatie
- Nederlandse Nobelprijswinnaars
- discussie over de vraag wat een canon is en wat cultureel erfgoed is

Naast de vier genoemde raakvlakken kunnen de canonvensters bij Nederlands ook gekoppeld worden aan projectopdrachten, excursies, werkstukken en presentaties, al dan niet in samenhang met andere vakken. Ook lenen de canonvensters zich bij Nederlands goed om verdiepinglessen te maken, bijvoorbeeld voor begaafde leerlingen.

4.4 Overzicht van mogelijke thema's binnen het vak Nederlands per venster

De website Entoen.nu benoemt de relatie tussen Nederlands en de volgende vensters:

Venster	Thema's bij Nederlands basisonderwijs	Thema's bij Nederlands vmbo en onderbouw havo/vwo
Karel de Grote 742-814	<ul style="list-style-type: none"> kinder- en jeugdboeken, films informatieve bronnen ridderverhalen (de rol van) verhalenvertellers door de eeuwen heen de kunst van het vertellen. 	<ul style="list-style-type: none"> (jeugd)romans, films informatieve bronnen ridderverhalen (de rol van) verhalenvertellers door de eeuwen heen de kunst van het vertellen.
hebban olla vogala ca 1100	<ul style="list-style-type: none"> de eerste schrijvers (monniken) liefdesliedjes door de eeuwen heen. 	<ul style="list-style-type: none"> de eerste schrijvers (monniken) ontwikkeling van het geschreven Nederlands liefdesliedjes door de eeuwen heen relatie tussen Nederlands en Vlaams.
Floris V 1254-1296	<ul style="list-style-type: none"> kinder- en jeugdboeken, films informatieve bronnen. 	<ul style="list-style-type: none"> (jeugd)romans, films informatieve bronnen.
Erasmus 1469?-1536	<ul style="list-style-type: none"> informatieve bronnen. 	<ul style="list-style-type: none"> informatieve bronnen belang van denken en schrijven.
Willem van Oranje 1533-1584	<ul style="list-style-type: none"> informatieve bronnen het Wilhelmus als lied en gedicht volksliederen, streekliederen herkomst van de naam van de Koninklijke familie. 	<ul style="list-style-type: none"> informatieve bronnen het Wilhelmus als lied en gedicht volksliederen, streekliederen herkomst van de naam van de Koninklijke familie.
de Statenbijbel 1637	<ul style="list-style-type: none"> Bijbelverhalen (kinderbijbel) herkomst van spreekwoorden en uitdrukkingen bron van literatuur, beeldende kunst, muziek, theater door de eeuwen heen. 	<ul style="list-style-type: none"> informatieve bronnen ontwikkeling van het geschreven Nederlands herkomst van spreekwoorden en uitdrukkingen bron van literatuur, beeldende kunst, muziek, theater door de eeuwen heen structuur van de Bijbel als boek*.
Max Havelaar 1860		<ul style="list-style-type: none"> informatieve bronnen belang van denken en schrijven literatuur en maatschappijkritiek literatuur en Nederlands Indië*.
De Stijl 1917-1931	<ul style="list-style-type: none"> Dick Bruna (beïnvloed door De Stijl: eenvoud, kleurprincipes). 	<ul style="list-style-type: none"> Paul van Ostaijen en andere typografische poëzie relaties tussen literatuur, kunst en vormgeving.
de Tweede Wereldoorlog 1940-1945	<ul style="list-style-type: none"> kinder- en jeugdboeken, films en poëzie informatieve bronnen, o.a. documentaires. 	<ul style="list-style-type: none"> (jeugd)romans, films en poëzie informatieve bronnen, o.a. documentaires literatuur en oorlog in bredere zin het belang van (illegale) kranten en radio-uitzendingen.
Anne Frank 1929-1945	<ul style="list-style-type: none"> informatieve bronnen dagboeken. 	<ul style="list-style-type: none"> Het Achterhuis informatieve bronnen belang van denken en schrijven theaterbewerkingen van Het Achterhuis betekenis van dagboeken in bredere zin
Suriname en Ned. Antillen vanaf 1945	<ul style="list-style-type: none"> waar wordt Nederlands gesproken en hoe komt dat? Surinaams-Nederlands. 	<ul style="list-style-type: none"> waar wordt Nederlands gesproken en hoe komt dat? Surinaams-Nederlands.
de televisie vanaf 1948	<ul style="list-style-type: none"> kinder- en jeugdprogramma's uit de beginjaren van de televisie vergelijken met die van nu televisie als bron van informatie en amusement het werk van een journalist reclame beeldtaal en mediawijsheid. 	<ul style="list-style-type: none"> informatieve bronnen vijftig jaar jeugdprogramma's op televisie televisie als bron van informatie en amusement het Nederlandse omroepbestel invloed van televisie op taalgebruik journalistiek reclame beeldtaal en mediawijsheid.
Annie M.G. Schmidt 1911-1995	<ul style="list-style-type: none"> informatieve bronnen belang van origineel denken en schrijven het werk van Annie M.G. Schmidt (voorlezen, zelf lezen) vergelijken met werk Astrid Lindgren, Roald Dahl. 	<ul style="list-style-type: none"> gedichten voor volwassenen en biografie van Annie M.G. Schmidt lezen belang van origineel denken en schrijven Nederlandse schrijvers beroemd in het buitenland (vertalingen bekijken).

* = 3 havo/vwo en tweede fase

5. De canon en het vak aardrijkskunde

5.1 Inleiding

Aardrijkskunde streeft ernaar om leerlingen door middel van een geografische, ruimtelijke benadering een wereldbeeld te laten opbouwen. In dit hoofdstuk geven we aan hoe een aantal canonvensters in een ruimer aardrijkskundig kader kunnen worden geplaatst. We kijken eerst naar de kerndoelen, vervolgens komt het begrip multiperspectiviteit aan de orde, gevolgd door geografische vaardigheden. Alles wordt ten slotte samengevat in een schema.

5.2 De relatie tussen aardrijkskunde en de canon

Elf canonvensters hebben volgens de website Entoen.nu betrekking op het vak aardrijkskunde:

- De Romeinse Limes.
- De Hanze.
- De Beemster.
- De grachtengordel.
- De *Atlas Major* van Blaeu.
- Buitenhuizen.
- De eerste spoorlijn.
- De watersnood.
- De haven van Rotterdam.
- De gasbel.
- Europa.

Kerndoelen

De kerndoelen basisonderwijs voor aardrijkskunde staan beschreven onder het domein *Ruimte* van het leergebied *oriëntatie op jezelf en de wereld*. Deze kerndoelen zijn globaal omschreven waardoor ze weinig houvast bieden voor een inhoudelijke koppeling aan de canonvensters. Bij enkele canonvensters is een directe koppeling mogelijk, bijvoorbeeld bij de *Atlas Major* van Blaeu. Dit venster is te verbinden met kerndoel 50: *De leerlingen leren omgaan met kaart en atlas, beheersen de basistopografie van Nederland, Europa en de rest van de wereld en ontwikkelen een eigentijds geografisch wereldbeeld*. Interessant is in dat geval dat leerlingen, door kennis te nemen van kaarten uit de atlas van Blaeu, zich bewust worden dat hun eigen(tijdse) wereldbeeld geleidelijk is ontstaan uit het wereldbeeld ten tijde van Blaeu. Tegelijkertijd maken leerlingen dan de koppeling met kerndoel 53 van geschiedenis, domein *Tijd*: *De leerlingen leren over de belangrijke historische personen en gebeurtenissen uit de Nederlandse geschiedenis en kunnen die voorbeeldmatig verbinden met de wereldgeschiedenis*.

Multiperspectiviteit

Aardrijkskunde is in het basisonderwijs een apart vak of onderdeel van een breder leergebied zoals wereldoriëntatie. In beide gevallen komen onderwerpen aan de orde die vanuit verschillende perspectieven worden bekeken.

Hierdoor wordt eenzijdigheid voorkomen. Aardrijkskunde benadert elk (ruimtelijk) onderwerp vanuit verschillende perspectieven:

- *Economisch perspectief*: wat heeft het ruimtelijke onderwerp te maken met het levensonderhoud van mensen? wat voor werk doen mensen, wat verdienen ze, waar geven ze dat aan uit?

- *Sociaal perspectief*: wat heeft het ruimtelijke onderwerp te maken met hoe mensen met elkaar samenleven en hoe ze met elkaar omgaan?
- *Politiek perspectief*: wat heeft het ruimtelijke onderwerp te maken met de manier waarop macht is verdeeld en de manier waarop mensen omgaan met macht en machteloosheid, bestuur, regels, geboden en verboden?
- *Cultureel perspectief*: wat heeft het ruimtelijke onderwerp te maken met de zin- en vormgeving van mensen: religie, kunst, techniek, feesten, rituelen, waarden en normen?
- *Individueel perspectief*: wat heeft het ruimtelijke onderwerp te maken met gevoelens en emoties van mensen? Wat is de relatie met het gedragspatroon van mensen met het oog op gezondheid en redzaamheid?
- *Natuur- en milieuperspectief*: wat heeft het ruimtelijke onderwerp te maken met de levende en de niet-levende natuur en de manier waarop mensen daarmee omgaan?
- *Tijdelijk perspectief*: hoe herkennen we in dit ruimtelijke onderwerp het verleden? wat is de historische dimensie?

Drie Vaardigheden

Vaardigheid 1 Close-up: Kinderen ervaren de grote wereld in het klein. Kinderen wonen ergens, ze zijn ergens (met schoolreis, op vakantie), ze kijken naar een film op de televisie of ze lezen een boek waarvan het verhaal zich ergens anders afspeelt. In alle gevallen ontdekken leerlingen een deel van de wereld doordat ze er als het ware door een vergrootglas naar kijken. Ze nemen waar en zien, omdat het om een *close-up* gaat, allerlei details over het landschap, de natuur en over de mensen die er wonen. Leerlingen kunnen benoemen in welk opzicht het landschap een natuurlandschap is, ze zien reliëf, het gesteente, de bodem, landschapsvormen, de begroeiing (flora) en de dieren die er leven (fauna). Ze merken wat voor weer het is, of de zon schijnt, of het regent, of het waait en hoe hard. Ze zien het dagelijks leven van de mensen die er wonen in zijn veelzijdigheid: hoe ze in hun levensonderhoud voorzien, hoe ze wonen, hoe ze zich verplaatsen, hoe het bestuur geregeld is, hoe ze hun vrije tijd doorbrengen, wat ze kopen en waar ze dat doen, hoe het onderwijs is georganiseerd, hoe ze zich kleden, hoe ze feest vieren, hoe ze zin geven aan hun leven, enzovoort. De vaardigheid close-up leert leerlingen kortom om in te zoomen op een aspect van de ruimtelijke werkelijkheid.

Vaardigheid 2 Schaalniveaus: Vanuit de gedetailleerde observatie in een close-up - in een microsituatie - maken leerlingen de transfer naar een grotere eenheid. Leerlingen kunnen tot op zekere hoogte generaliseren of uitzoomen naar een regio, soms naar een totaal land, naar een nog groter (cultuur)gebied of zelfs de wereld. Als leerlingen bijvoorbeeld in een close-up hebben gekeken naar wat een tropisch regenwoud is, kijken ze vervolgens waar het tropisch regenwoud op de wereld voorkomt. Ze zoomen uit naar een ander schaalniveau, in dit geval het mondiale schaalniveau.

De te onderscheiden schaalniveaus zijn:

- Lokaal: eigen omgeving.
- Regionaal.
- Nationaal.
- Internationaal: Europees en mondiaal.

Vaardigheid 3 Kaart en atlas: het werken met kaarten en de atlas vraagt de volgende aardrijkskundige kennis en vaardigheden:

- Soort kaart: topografische kaart en thematische kaart.
- Bepalen/vaststellen van ruimtelijke spreiding(en) van natuurlijke en culturele verschijnselen.
- Bepalen van afstand en bereikbaarheid:
  - absolute afstand (in kilometers);
  - relatieve afstand (in tijd en moeite).

- Topografie:
  - inventariseren: kijk goed naar de legenda;
  - lokaliseren: bepaal de ligging (coördinaten), richting en afstand;
  - analyseren: vergelijk twee kaarten van een land met elkaar, bijvoorbeeld die van bevolkingsdichtheid en hoogteligging;
  - interpreteren: in welk deel van Frankrijk is wintersport mogelijk als je de atlas bekijkt?

5.3 Schematisch overzicht van aardrijkskunde en de canon

Canon-venster	Close up	Kerdoel
1 de Romeinse Limes	<p><i>Close-up:</i> Een Nehalennia-altaartje</p> <p>Het Nehalennia-altaartje is gevonden in Zeeland. Nehalennia was waarschijnlijk een Germaanse godin, 'geadopteerd' door de Romeinen: de godin van vissers en zeelui. Romeinse handelaren die overstaken naar Britannia richtten een altaartje voor haar op.</p> <p><i>Uitzoomen 1:</i> kaart NW-Europa met daarop Romeinse vestigingen zoals Velsen, Alphen, Utrecht, Nijmegen, Maastricht en Xanten (Duitsland).</p> <p><i>Uitzoomen 2:</i> kaart Romeinse rijk, niet alleen Nederland, maar ook Frankrijk, Spanje, Egypte, Turkije en Marokko.</p> <p>Weer <i>inzoomen:</i> op Xanten: stratenpatroon, poorten, theater/arena, waterleidingen, stadsmuren, e.d.</p>	47 De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven landschap, wonen, bestuur, verkeer, cultuur en levensbeschouwing.
2 de Hanze	<p><i>Close-up:</i> Hanzestad Zwolle</p> <p>Zwolle is ontstaan op een oeverwal van het riviertje de Aa dat, via het Zwarte Water uitmondt in de IJssel en vandaar in zee. Het ligt op een knooppunt van handelswegen (water- en landwegen).</p> <p><i>Uitzoomen 1:</i> Hanzesteden in Nederland.</p> <p><i>Uitzoomen 2:</i> Hanzesteden in Noordwest Europa. Bloeitijd van 1350-1450</p> <p>Handelsproducten zijn zout, granen, vis, hout, wijn, bier, dierenhuiden, laken. De herkomstgebieden zijn te zien en van daaruit de aanvoerroutes: over land, de zee en over rivieren.</p>	47 De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven bestuur, verkeer en welvaart.
3 de Beemster	<p><i>Close-up:</i> de Beemster</p> <p>Kaart met kaarsrecht wegenpatroon van de Beemster. Eerst is het een veengebied, na vervening een meer, dan een binnenzee en ten slotte ingepolderd.</p> <p><i>Uitzoomen:</i> droogmakerijen in Noord-Holland (rond 1600 én 2008) en vervolgens in Nederland. Kenmerken van droogmakerijen: ringdijk, molens (molengang), ringvaart/ boezemgebied, hoogteverschil met omringend land.</p> <p><i>Inzoomen 1:</i> Bespreken van het plan (maart 2008) om de Wieringermeer, met het oog op een economische impuls, c.q. recreatie weer onder water te zetten...</p> <p><i>Inzoomen 2:</i> Kinderdijk als molengang.</p>	<p>39 De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.</p> <p>47 De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit perspectieven wonen en werken.</p>
4 de grachten-gordel	<p><i>Close-up:</i> Een bekend grachtenpand</p> <p>Bijvoorbeeld het Anne Frank-huis aan de Prinsengracht</p> <p><i>Uitzoomen 1:</i> Amsterdam met zijn grachtengordel als gevolg van rijkdom verworven met handel. Is de grachtengordel uniek?</p> <p><i>Uitzoomen 2:</i> VOC en WIC handelsroutes en handelsposten die zich over de hele wereld uitstrekten.</p>	47 De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland.

Canonvenster	Close up	Kerdoel
5 Atlas Major	<p><i>Close-up:</i> Kaart (Blaeu) van een VOC-factorij ergens in Azië</p> <p><i>Uitzoomen 1:</i> Naar kaart van Azië (Blaeu) met daarop andere VOC-factorijen.</p> <p><i>Uitzoomen 2:</i> Naar wereldkaart (Blaeu) met daarop de route naar Azië en die vergelijken met een kaart anno nu.</p>	50 De leerlingen leren omgaan met kaart en atlas.
6 buitenhuizen	<p><i>Close-up:</i> Het dagelijks leven in buitenhuis Goudenstein</p> <p><i>Uitzoomen 1:</i> Buitenhuizen langs de Vecht. Wonen aan de Vecht: door forenzen 'avant la lettre'.</p> <p><i>Uitzoomen 2:</i> Woonplaatsen van tegenwoordige Amsterdamse forenzen. Denk aan: forenzengemeenten, kenmerken van de ruimtelijke inrichting, dagelijkse files, vergelijking tussen toen en nu, economische mogelijkheden, bereikbaarheid/relatieve afstand.</p> <p><i>Uitzoomen 3:</i> Buitenhuizen en tweede huizen (nu) in: Nederland, Frankrijk, Spanje en elders in de wereld.</p>	47 De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven landschap, wonen, werken, verkeer en recreatie.
7 de eerste spoorlijn	<p><i>Close-up:</i> De eerste rit van de Arend als passagierstrein</p> <p><i>Uitzoomen 1:</i> De ontwikkeling van het Nederlandse spoorwegnet en daarmee toenemende bereikbaarheid en het verkleinen van de relatieve afstand.</p> <p><i>Uitzoomen 2:</i> Actuele ontwikkelingen, zoals de Betuwelijn en de HSL.</p>	47 De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven wonen, werken, verkeer en recreatie.
8de watersnoodramp	<p><i>Close-up:</i> De nacht van de watersnoodramp Vanuit het perspectief van een ooggetuige</p> <p><i>Uitzoomen 1:</i> De unieke geografische situatie van Zeeland en Zuid-Holland als onderdeel van de delta Nederland.</p> <p><i>Uitzoomen 2:</i> Deltawerken.</p> <ul style="list-style-type: none"> • vergroting veiligheid: ophogen dijken, dammen. stormvloedkering • vergroting bereikbaarheid: ontwikkeling industrie en toerisme <p><i>Uitzoomen 3:</i> naar de kaart van Nederland</p> <p>Dynamisch waterbeheer/geef water weer de ruimte:</p> <ul style="list-style-type: none"> • langs de rivieren: afgraven van uiterwaarden, aanwijzen van overlooppolders (Ooipolder) • langs de kust: de kerf in de duinen bij Schoorl 	48 kinderen leren over de maatregelen die in Nederland genomen worden/werden om bewoning van door water bedreigde gebieden mogelijk te maken. 50 basistopografie Nederland
9 de haven van Rotterdam	<p><i>Close-up:</i> De binnenkomst van een olietanker, ertscarrier, containerschip De grootste schepen ter wereld kunnen in Rotterdam lossen en laden, dankzij de diepe haven:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ontstaan Rotterdam: Dam in de Rotte, op de plek van de tegenwoordige Hoogstraat (1270), aan een buitenbocht (meander) van de Maas. • ontwikkeling: belangrijke groei in 16e/ 17e eeuw, geleidelijke verzanding Maasmonding: <ul style="list-style-type: none"> - Nieuwe waterweg (Pieter van Caland); - verschuiving van stapelmarkt naar doorvoerhaven; - vooral overslag van massagoederen (granen, erts, steenkolen). • periode na 1950: invoer voor eigen industrie verdringt de transitio: scheepsbouwindustrie en petrochemische industrie. <p><i>Uitzoomen 1:</i> naar Nederland:</p> <ul style="list-style-type: none"> • doorvoer van goederen via water, spoor, weg en pijpleidingen • mainports Schiphol en Rotterdam <p><i>Uitzoomen 2:</i> naar Europa, belangrijkste haven van Europa:</p> <ul style="list-style-type: none"> • met vrachtwagens van deur tot deur • Betuweroute/ shuttlereinen • binnenvaartschepen/ Ruhrgebied • kustvaarders (naar andere Europese havens) • in Rotterdam begint pijpleidingnet (aardolie) <p><i>Uitzoomen 3:</i> naar de wereld(havens) waar Rotterdam mee in contact staat: Singapore, Shang-Hai, New York (HAL, Holland Amerika Lijn, emigratie in het verleden)</p>	47 De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven werken, verkeer en welvaart. 49 De leerlingen leren over de mondiale ruimtelijke spreiding van bevolkingsconcentraties.

Canonvenster	Close up	Kerdoel
10 de gasbel	<p><i>Close-up:</i> Aardgas thuis voor verwarming, warm water, koken Het gas van Slochteren is steenkoolgas. De plek waar toen (tijdens de geologische periode Carboon) die steenkool werd gevormd, lag op dat moment in de tropen, om precies te zijn op de plek waar nu Suriname ligt.</p> <p><i>Uitzoomen 1:</i> het verschijnsel aardgas in Nederland. De vorming van fossiele brandstoffen: veen, bruinkool, steenkool, aardolie, aardgas. <i>Uitzoomen 2:</i> De vindplaatsen van fossiele brandstoffen in de wereld. Aandachtspunten:</p> <ul style="list-style-type: none"> • duurzame energie voor de toekomst: wind, water, zon en getijden • aardgaswinning en de Waddenzee: milieu/ economie • aardbevingen in Nederland als gevolg van aardgaswinning 	<p>39 De leerlingen leren met zorg om te gaan met het milieu.</p> <p>47 De leerlingen leren de ruimtelijke inrichting van de eigen omgeving te vergelijken met die in omgevingen elders, in binnen- en buitenland, vanuit de perspectieven landschap en welvaart.</p> <p>49 De leerlingen leren over de mondiale ruimtelijke spreiding van energiebronnen.</p>
11 Europa	<p><i>Close-up:</i> Een grensovergang van Nederland naar Duitsland Een grensovergang ergens in Nederland. Dezelfde plek op een Ansichtkaart van 50 jaar geleden laat een grenspost zien met slagboom, douanekantoren (Nederlands en Duits) en een bank/grenswisselkantoor.</p> <p><i>Uitzoomen:</i> naar kaart van Europa met de EU-landen. Weer <i>inzoomen</i> op Brussel: Europees parlement, Europese grondwet, de euro.</p>	<p>36 De leerlingen leren hoofdzaak van de Nederlandse en Europese staatsinrichting en de rol van de burger.</p> <p>50 De leerlingen leren omgaan met kaart en atlas, beheersen de basistopografie van Nederland, Europa en de rest van de wereld en ontwikkelen een eigentijds geografisch wereldbeeld.</p>

6. De canon en cultuureducatie

6.1 Inleiding

In dit hoofdstuk belichten we de leergebieden kunstzinnige oriëntatie in het primair onderwijs en kunst en cultuur in de onderbouw VO. We gaan in paragraaf 6.2 kort in op de kerndoelen van beide leergebieden. In paragraaf 6.3 staat de relatie tussen de canon en cultuureducatie centraal. Ook wordt aangegeven welke disciplines bijdragen aan de vensters die door entoen.nu voor cultuureducatie zijn geselecteerd. Paragraaf 6.4 geeft tot een slot een schematisch overzicht van thema's die vanuit de kunstvakken per venster belicht kunnen worden.

6.2 Cultuureducatie

Het leergebied kunstzinnige oriëntatie (primair onderwijs)

Het leergebied kunstzinnige oriëntatie maakt onderscheid tussen productie, reflectie en receptie. Productie verwijst naar het gebruik van beelden, muziek, spel, taal en beweging om gevoelens en ervaringen uit te drukken in een kunstzinnig werkstuk. Reflectie is gericht op het beschouwen van en het reflecteren op eigen werk en dat van anderen, zowel medeleerlingen als professionele kunstenaars. Onder receptie verstaan we het kijken naar en het ervaren van professionele kunstuitingen en cultureel erfgoed. Productie, reflectie en receptie zijn altijd met elkaar verbonden.

Productie en reflectie: Als leerlingen werkstukken maken zijn ze niet alleen bezig met het uitdrukken van hun gevoelens in beelden, spel, muziek en beweging, zij leren hiermee ook communiceren. Daarbij gaat het om vragen als:

- Wat vertelt het beeld, het spel, de dans of de muziek?
- Waaraan zie of hoor je dat?

De eerste vraag verwijst naar inhoud en betekenis, de tweede naar de vormgeving. Leerlingen kijken of luisteren naar elkaars werk. Zij praten samen over wat de makers proberen uit te drukken. Dergelijke reflectiegesprekken vinden meestal plaats tijdens evaluatiemomenten in een les en zijn belangrijke leermomenten. Leerlingen worden zich bewust van de mogelijkheden om materialen, technieken en aspecten van beeld, spel, dans, of klank te gebruiken om hun gevoelens en ervaringen uit te drukken in een werkstuk.

Receptie en reflectie: Bij receptie van kunst gaat het erom dat leerlingen kunstwerken beleven, ervaren en er zo mogelijk van genieten. Daarnaast is het streven dat leerlingen kennis van kunst en erfgoed ontwikkelen en waardering ontwikkelen. De leerlingen nemen een zekere afstand van de directe ervaring en leren reflecteren op wat zij zien. Ze praten over wat kunstwerken voor hen zelf betekenen en wat de kunstenaar mogelijk bedoeld heeft. Ze gaan in op de inhoud, de vorm, de functie en de context waarin de kunstwerken zijn ontstaan. Die context kan betrekking hebben op de achtergronden van een bepaalde kunstenaar, maar ook op een bepaalde cultuur of cultuurhistorische periode.

Het leergebied kunst en cultuur (onderbouw VO)

Het leergebied kunst en cultuur ontleent zijn inhoud in de eerste plaats aan de disciplines muziek, dans, drama en de beeldende vakken. Onder beeldende vakken wordt handvaardigheid, tekenen, textiele werkvormen en audiovisuele vorming verstaan. In de onderbouw kiezen scholen zelf hoe zij deze disciplines aanbieden. Zo kiest de ene school bijvoorbeeld voor afzonderlijke vakken, terwijl de andere school de vakken volledig integreert in een leergebied kunst en cultuur. Vakdocenten verzorgen in dit leergebied het programma; zij zijn vanuit diverse disciplines opgeleid.

De onderbouw VO bouwt voort op de sleutelbegrippen productie, reflectie en receptie. In essentie verschillen deze begrippen niet van het primair onderwijs, behalve dat ze in de onderbouw verder verdiept worden.

De onderbouw breidt de vaardigheden productie, reflectie en receptie uit met presenteren en verslagleggen. Leerlingen presenteren alleen of gezamenlijk een eigen kunstzinnig werk en zij doorlopen het creatieve proces. Verder leggen ze een kunstzinnige activiteit vast, door een cultuuruiting te beschrijven of een kunstzinnig werk van eigen hand of van professionals te interpreteren. De presentatie vindt al dan niet plaats met multimedia en wordt bijvoorbeeld vastgelegd in een kunstdossier of een (digitaal) portfolio. Samenvattend staan de volgende vaardigheden centraal in het leergebied kunst en cultuur van de onderbouw: produceren, presenteren, beleven (receptie), verslagleggen en reflecteren.

De canon en de kerndoelen kunstzinnige oriëntatie PO en kunst en cultuur onderbouw VO

Bij de behandeling van de canon binnen cultuureducatie komen de kerndoelen van primair onderwijs en voortgezet onderwijs bij voorkeur in samenhang met elkaar aan de orde. Voor leerlingen in het basisonderwijs en de onderbouw VO is het belangrijk dat cultuureducatie niet uitsluitend een praat- of doevak wordt, maar dat productie, receptie en reflectie met elkaar in evenwicht zijn. Bij de onderbouw komen presenteren en verslagleggen daar nog eens bij.

Bij een invulling vanuit de verschillende kunstdisciplines richten we ons in dit document op:

- *Beeldende kunst:* schilder- en beeldhouwkunst, grafiek, fotografie, architectuur, mode en kleding, (kunst)voorwerpen met een gebruiksfunctie, multimediale kunst, hedendaagse kunst.
- *Muziek:* klassieke muziek, opera, muziektheater, cabaret, volksliedjes, jazz, popmuziek, house, dance.
- *Dans:* modern en klassiek ballet, hofdans, volksdans, diverse vormen van streetdance.
- *Theater:* schouwburgtoneel, straattheater, muziektheater, cabaret, mime, masker- en poppentheater, bewerkte kinderliteratuur voor theater of film, televisie.

Bij de keuze van kunstuitingen wordt rekening gehouden met de verschillende culturen waaruit leerlingen afkomstig zijn.

6.3 De relatie tussen de canon en kunst- en cultuureducatie

De website entoen.nu noemt bij het onderdeel CKV en cultuur zes vensters: Rembrandt, buitenhuizen, Vincent van Gogh, de Stijl, Annie M.G. Schmidt, en Suriname en de Nederlandse Antillen. De keuze van de vensters is bepaald door:

- Het grote belang van bepaalde kunstenaars voor ons Nederlands cultureel erfgoed; er zijn aparte vensters gewijd aan Rembrandt, Vincent van Gogh en Annie MG Schmidt.
- Belangrijke kunststromingen zoals de Stijl; in de toelichting op het venster worden de belangrijkste vertegenwoordigers van deze stroming genoemd (Mondriaan, Rietveld, van Doesburg) en de invloed van de Stijl op anderen (bijvoorbeeld Dick Bruna).
- Monumenten van cultureel erfgoed: de buitenhuizen uit de 17e en 18e-eeuw. Zij verwijzen naar een cultuurhistorisch verschijnsel: rijk wonen buiten de stad.
- De cultuur van Nederlanders uit voormalige overzeese gebiedsdelen: Suriname en de Nederlandse Antillen.

We sluiten ons bij de keuzen van Entoen.nu aan. Het zou echter goed te verdedigen zijn om ook het venster Indonesië te noemen. Met Suriname en de Nederlandse Antillen sluiten we

echter aan bij meer recente immigratiestromen: veel leerlingen in het huidige onderwijs zijn afkomstig uit de Surinaamse of Antilliaanse cultuur.

De zes canonvensters en de verschillende kunstvakken

Hoewel in principe elk venster bij alle kunstvakken aan bod kan komen, lenen sommige vensters zich meer voor een bepaald kunstvak dan andere, zoals onderstaand schema laat zien:

Venster	beeldend	muziek	dans	drama
Rembrandt	x			
Buitenhuisen	x	x	x	
Van Gogh	x			
De Stijl	x			
Annie M.G Schmidt	x	x	x	x
Suriname/Antillen		x	x	x

Een venster als Rembrandt vraagt in de eerste plaats een invulling vanuit de beeldende vakken, terwijl het venster buitenhuizen bijvoorbeeld interessant is om vanuit de volgende invalshoeken te benaderen:

- Beeldend: (tuin)architectuur, interieurs, schilderkunst (portretten en landschappen), mode, en kleding.
- Muziek: kamermuziek en huisconcerten, het bezoek van Mozart aan Nederland.
- Dans: hofdansen.

Ook andere vakken dan de kunstvakken kunnen bij het venster buitenhuizen aansluiten, bijvoorbeeld aardrijkskunde. Hoe reisden de rijke kooplieden naar hun buitenhuizen en hoe zag het landschap en de infrastructuur eruit in die tijd? En hoe reisde bijvoorbeeld de familie Mozart door Europa en wat schreef Leopold Mozart over de Nederlandse cultuur?

In het schema in paragraaf 6.4 zijn leerinhouden voor alle kunstvakken geformuleerd. Docenten kiezen ervoor om de diepte in te gaan door een invulling te geven vanuit één kunstvak of om de inhoud van het venster in de volle breedte aan te bieden, waarbij alle kunstvakken aan bod komen, eventueel in samenhang met bijvoorbeeld wereldoriënterende vakken en/of Nederlands.

De overige vensters en kunst- en cultuureducatie

Ook bij een groot aantal van de overige vensters kan een relatie gelegd worden met kunst- en cultuureducatie door bijvoorbeeld te kijken naar monumenten, schilderijen of beelden, of te luisteren naar muziek uit een bepaalde tijd. Voor de opkomst van fotografie en film vormden met name de visuele kunsten een belangrijke bron om een beeld te krijgen van het leven in verschillende historische perioden.

Binnen projecten en vakoverstijgende thema's kunnen leerlingen deze bronnen onderzoeken. Schilderijen of andere kunstvoorwerpen zijn dan niet uitsluitend een illustratie bij een geschiedenisles, maar zelfstandige bronnen die de informatie over een bepaalde periode kunnen verdiepen.

Bij het venster hunebedden staat binnen de kunstvakken bijvoorbeeld het thema rituelen centraal. De leerlingen kijken naar de vorm en functie van keramische potten uit de trechterbekercultuur. Leerlingen ontdekken de verschillende vormen van de potten, de decoraties en de destijds toegepaste stooktechnieken.

Ook achterhalen leerlingen bijvoorbeeld de naam trechterbekercultuur. Ze gaan in op de functie van de potten. Waarom gaven mensen hun doden geschenken mee? Wat voor idee hadden ze over het hiernamaals en wat waren hun ideeën over religie? Ze praten over de begrafeniscultuur van onze tijd en welke geschenken mensen aan doden meegeven. Leerlingen ontdekken dat wij tegenwoordig keramische potten gebruiken als urnen voor de as van de

doden, een gebruik dat al dateert uit de tijd van de Grieken. Ze beschouwen werk van kunstenaars die zich laten inspireren door keramische vormen uit het verleden en maken zelf keramische potvormen.

6.4 Overzicht van mogelijke thema's binnen de kunstvakken per venster

Venster	Invulling vanuit PO	Invulling onderbouw VO
Rembrandt <i>Een van de grote schilders</i>	Beeldende kunst: <ul style="list-style-type: none"> Schilderkunst: leven en werk van Rembrandt van Rijn. Schilder (clair-obscur) en etsers. Onderwerpen: (zelf)portretten, Bijbelse verhalen, dagelijks leven, zijn atelier. Tijdgenoten: o.a. Vermeer en Steen. Genreschilderkunst. Kunstmarkt. 	Algemeen: barok: ruimtelijkheid en dynamiek in de kunst, klassieke elementen krijgen een eigen vorm. Beeldende kunst: <ul style="list-style-type: none"> Schilderkunst benadrukt dynamiek door lichtdonker en kleuren. Leven en werk Rembrandt van Rijn: schilder (clair-obscur) en etsers. Onderwerpen: Bijbelse, mythologische, (zelf)portretten, dagelijks leven, zijn atelier. Tijdgenoten: Rubens, Hals, Vermeer, Ruysdaal en Steen. Genreschilderkunst. Kunstwerken voor een kunstmarkt. Beelden vol beweging en emotie, barokkerken, gildehuizen. Muziek: <ul style="list-style-type: none"> Sweelink, Monteverdi en Vivaldi. Rijk versierde melodieën van forte naar piano. Theater: <ul style="list-style-type: none"> Verskillende spelen, zoals treurspel, blijspel en herderspel. Vondel. Dans: Staat in dienst van spelen
Buitenhuizen <i>Rijk wonen buiten de stad</i>	Beeldende kunst: Pruijkentijd, mode, portretschilderkunst, tuinarchitectuur, invloed van Frankrijk. Muziek: Kamermuziek, Mozart in Nederland.	Algemeen: Bouw van buitenhuizen door rijke kooplieden in 17e en 18e eeuw. Beeldende kunst: Pruijkentijd, mode, landgoederen classicistische stijl, tuinarchitectuur, invloed van Frankrijk op Europa. Muziek: Kamermuziek, Mozart, opera's. Dans: Hofdansen. Theater: Kamerspelen: tragedie en kluchten, Huygens.

Venster	Invulling vanuit PO	Invulling onderbouw VO
Vincent van Gogh. <i>De moderne kunstenaar</i>	Beeldende kunst: <ul style="list-style-type: none"> Schilderkunst. Leven en werk van Vincent van Gogh. Onderwerpen: sociaal bewogen onderwerpen, boerenleven, portretten, landschappen, stillevens. Uitdrukken van gevoelens in kleur, schildert vooral in de buitenlucht. Briefwisseling met broer Theo. 	Algemeen: Postimpressionisme: werkelijkheid opnieuw ordenen als reactie op impressionisme onder invloed van de fotografie Beeldende kunst: <ul style="list-style-type: none"> Schilderkunst. Leven en werk van Vincent van Gogh, sociale bewogenheid en briefwisseling als tijdsdocument. Tijdgenoten: Gauguin, Seurat e.a. Beeldhouwkunst: Rodin, Wouters. Muziek: Vooral vanuit Frankrijk o.a. Debussy, Ravel en Satie Dans: Ontwikkeling van klassiek ballet: het Zwanemeer en de Notenkraker Theater: Sociaal bewogen toneelstukken van Heijermans.
De Stijl. <i>Revolutie in vormgeving</i>	Beeldende kunst: <ul style="list-style-type: none"> Een nieuwe vormtaal: rechte lijn, hoek, primaire kleuren zwart wit en grijs. Mondriaan: schilder, van figuratief naar abstract. Rietveld: meubelontwerper, architect. Invloed op de hedendaagse vormgeving. 	Algemeen: Strenge vereenvoudiging van abstracte vormen: rechte lijn en hoek, primaire kleuren, zwart, wit, grijs Beeldende kunst: <ul style="list-style-type: none"> Ontstaan van de Stijl. Schilderkunst van Mondriaan, Van Doesburg. Beeldhouwkunst van Vantongerloo. Architectuur en oude, toegepaste kunst van Rietveld, invloed van de Stijl op Bauhaus. Functionalisme. Muziek: Jazzmuziek en boogiewoogie. Dans: Ontstaan van moderne dans.
Annie M.G. Schmidt. <i>Tegendraads in een burgerlijk land</i>	Beeldende kunst: Illustraties van Fiep Westendorp merchandising (Jip en Janneke en Pluk van de Petteflet). Muziek, theater, dans: Liedjes en bewerking van boeken voor musical en film, o.a. Minoes, Pluk van de Petteflat.	Algemeen: De inhoud van het werk (origineel denken en schrijven) van Annie M.G Schmidt en de invloed ervan op: Beeldende kunst: <ul style="list-style-type: none"> Illustraties Fiep Westendorp. Merchandising. Muziek, theater en dans: <ul style="list-style-type: none"> Cabaret en musical, Harrie Bannink. Invloed in het buitenland. Aanvullingen: Leven en werk van Astrid Lindgren en Roald Dahl.
Suriname en de Nederlandse Antillen. <i>Dekolonisatie van de West</i>	Muziek en dans: <ul style="list-style-type: none"> Oorspronkelijke cultuur van Suriname en Nederlandse Antillen in muziek, dans en kleding. Invloed op hedendaagse muziek- en dansstijlen in Nederland. Theater: Verhalen en verteltheater uit Suriname. Beeldende kunst: Het slavenerijmonument.	Algemeen: De cultuur van Suriname en de Nederlandse Antillen in taal, verkenning van het gebied, muziek, dans, eetculturen, Surinamers en Antillianen in Nederland. Aanvullingen: Kunst en kunstenaars uit Suriname en de Nederlandse Antillen (o.a. Jules Chin A Foeng).

Bronnen

- Commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon, Den Haag (2006). *Entoen.nu. De Canon van Nederland*, (deel A en B).
- Commissie Ontwikkeling Nederlandse Canon, Den Haag (2007). *Entoen.nu en verder. De Canon van Nederland* (deel C), Website de Canon van Nederland, <http://www.entoen.nu>.
- *Kerdoelen 1998 en Kerndoelen 2006*, Ministerie OCW.
- Kooij, Cees van der (2006). *Verleden, heden, toekomst. Didactiekboek*, (5^e druk), hoofdstuk 4: *Wat moet op het gebied van Geschiedenis & Samenleving?* en paragraaf 8.2 *Plaats van Geschiedenis & Samenleving in het schoolprogramma*, Wolters-Noordhoff, Groningen.
- Kooij, Cees van der (2005). *Verleden, heden, toekomst. Bronnenboek*, Wolters-Noordhoff, Groningen.
- Rooij, P. de e.a. (2001), *Verleden, heden en toekomst. Advies van de Commissie Historische en Maatschappelijke Vorming*. Enschede, SLO, Enschede.
- Taalunie: www.taalunieversum.nl.
- Stichting Lezen en Schrijven: www.lezenenschrijven.nl .
- Vakcommunity van docenten Nederlands: www.digischool.kennisnet.nl/community_ne.
- Nederlands Instituut voor Beeld en geluid: <http://portal.beeldengeluid.nl/> .
- Schlebusch, J. e.a. (1995). *Nieuw Nederlands 3v-editie*, (Hoofdstuk 1 De middeleeuwen, hoofdstuk 5 De Bijbel en het Nederlands) (niet meer leverbaar), WoltersGroepGroningen.
- Aardrijkskunde voor de basisschool. Een domeinbeschrijving als resultaat van een cultuurpedagogische discussie (2002), Cito.
- Vaart, R. v.d. (2001). *Kiezen en delen, beschouwingen over de inhoud van het schoolvak aardrijkskunde*. Rob v.d. Vaart, oratie.

SLO is het nationaal expertisecentrum voor leerplan-ontwikkeling. Al 30 jaar geven wij inhoud aan leren en innovatie in de driehoek tussen overheid, wetenschap en onderwijspraktijk. Onze expertise bevindt zich op het terrein van doelen, inhouden en organisatie van leren. Zowel in Nederland als daarbuiten.

Door die jarenlange expertise weten wij wat er speelt en zijn wij als geen ander in staat trends, ontwikkelingen en maatschappelijke vraagstukken te duiden en in een breder onderwijskader te plaatsen. Dat doen we op een open, innovatieve en professionele wijze samen met beleidsmakers, scholen, universiteiten en vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven.

SLO

Piet Heinstraat 12
7511 JE Enschede

Postbus 2041
7500 CA Enschede

T 053 484 08 40

F 053 430 76 92

E info@slo.nl

www.slo.nl

slo